

Москва 2042

Володимир Миколайович Войнович

Знаменитий роман-антиутопія, що наробив багато галасу в Радянському Союзі. Віталій Карцев дивовижним чином мандрує в часі й потрапляє до Москви майбутнього – дивної держави МОСКОРЕП. Вона обнесена високою залізобетонною стіною, люди тут схожі на роботів, а править усіма Геніалісимум, який виявляється давнім другом Карцева з минулого – Льошкою Букашевим. Диктатора мріє скинути з трону письменник у вигнанні Карнавалов, у якому вгадуються риси Солженіцина.

Фантазія та реальність змішуються в романі Войновича у вибуховій пропорції і створюють портрет епохи, рівного якому немає!

Владимир Войнович

Москва 2042

© Войнович В., 1986

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016

* * *

Передмова

Цю книгу я не перечитував відтоді, як написав. Нині, через двадцять дев'ять років після публікації, перечитав. Якісь фрази прибрав, інші підправив. А персонажів чи явища, котрі сприймаються читачами як передбачені, їх я, звісно, не чіпав, бо вони цікаві лише як побачені здаля, а не припасовані до реальної дійсності заднім числом. Перечитуючи текст, я спіткнувся на сказаному одним із персонажів слові «гівнократія» і здивувався. Я ж гадав, що воно з лексики пізнішого часу, і заліз до Вікіпедії. Прочитав: «Гівнократія –

образливо-лайливий термін публіцистики... Хто саме запровадив у вжиток цей термін – невідомо. Трапляється у написаній 1986 року книжці Володимира Войновича “Москва 2042”. Одним із перших став його вживати ліворадикальний політик і публіцист Юрій Мухін, який узяв його в назву своєї книжки, виданої 1993 року». Отож маю шанс претендувати на певний сумнівний пріоритет.

1986-й – це рік виходу книги з друку, але перші розділи були написані за чотири роки до цього. Тоді наша спільна країна ще називалася Радянським Союзом і управлялася єдиною партією, керівний штаб якої, Політбюро ЦК КПРС, складався зі старих маразматиків, а на чолі стояв, добуваючи свій вік, марнославно і запалий у дитинство Леонід Ілліч Брежнев. Його було так багато на телевізійних екранах (то він нагороджував когось, то його нагороджували), що дотепники придумали для радянських телепрограм загальну назву «Усе про нього і трохи про погоду». Тепер за тривалістю перебування на телеекрані з погодою змагається Володимир Путін. Тоді здавалося, що радянська держава ще міцно стоїть на ногах. Промисловість далі випускала у великих кількостях гармати, танки, ракети й літаки, Світовий океан перетинали ядерні підводні човни, всесильний комітет держбезпеки випалював крамолу всередині країни, і важко було уявити собі, що ця велетенська, могутня і страшна держава наближається до кінця свого існування. Хоча ознаки, і цілком очевидні, були. Країна випускала багато дорогої зброї, але хліб купувала в Америки, вершкове масло – у Фінляндії, туалетний папір – у Польщі, усе було дефіцитом. Вожді Радянського Союзу закликали молодь не спокушатися західними танцями і джинсами й оголосили курс на тотальну економію всього. У ідальнях і ресторанах четвер було оголошено рибним днем, тобто нічого м'ясного відвідувачам не давали. Людей закликали вживати після певної обробки засохлий і запліснявілий хліб, харчові відходи (якщо такі були) виставляти в спеціальних посудинах на сходові майданчики для подальшого їх використання. Кожному уважному спостерігачеві було зрозуміло: якщо країна розвиватиметься й надалі в тому ж напрямку, повне зубожіння народу, духовне і матеріальне, неминує.

Країною правили загалом старі малоосвічені люди. Щоб керувати сучасною державою, їм були потрібні більш підготовлені помічники, і, зрештою, довкола них збиралися радники з усіх питань, перекладачі, спічрайтери і творці їхніх мемуарів, люди, що закінчили елітні навчальні заклади на кшталт Інституту міжнародних відносин і Вищої школи КДБ. Ці люди, уже більш-менш освічені, зі знанням іноземних мов, краще уявляли реальну ситуацію в країні й у світі. Їхній вплив на внутрішню політику поступово зростав, і можна було уявити собі, що управління країною колись перейде до них.

Зростала і роль релігії в суспільстві. Люди, зневірившись у комуністичній ідеології, у пошуках нової духовної опори тяглися до церкви. Партійні начальники дивилися на це крізь пальці, тим паче, багато хто з них самі таємно вінчалися і хрестили своїх дітей. Спостерігаючи ці тенденції, я передбачав, що в не надто далекому майбутньому партія, КДБ і церква зіллються в якомусь симбіозі. Звідсіля були ці та інші зміни в житті країни, які, як мені бачилося, можуть у не надто далекому майбутньому настати.

Я пам'ятав іще й про те, що радянські люди схильні упадати перед певною особистістю, людиною мудрою, непогрішимою, суворою, але справедливою, що втілює найвищі чесноти й не має жодних недоліків. Так свого часу сприймали Леніна і Сталіна, а в наш час із живих кандидатів на таку роль претендував Олександр Ісайович Солженіцин. Коли я писав свій роман, культ його особи в певному середовищі сягнув вершини, що стала ознакою масового божевілья. Йому приписувалися всі позитивні якості, які в межах однієї особи вміститися не можуть. Будь-яка критика його текстів, думок і вчинків натрапляла на хвилю обурення і сприймалася як замах на найсвятіше. Це видавалося страшнущим і смішним.

Коли вийшла друком «Москва 2042», ті, хто прочитав роман, розділилися на дві групи. Одні зустріли книгу вельми доброзичливо. Інші – вкрай вороже. Фанати Солженіцина відмовлялися вірити, що, виводячи фігуру Сим Симича Карнавалова, я мав намір висміяти не стільки передбачуваного прототипа, скільки схильність (на мою думку, згубну) нашого суспільства так легко творити собі кумирів і бездумно йти за ними. Мене посоромили, і це за лютістю звинувачень перевершило ті, котрі висували мені колись у СРСР. Атаки на мене тривали декілька років і поступово стихли, коли згас надмірний інтерес до особи Солженіцина як культової фігури. Але водночас зростала кількість читачів, які зауважували, що багато з написаного в книжці понад тридцять років тому дивним чином справджується. Вони завважили, що описаним мною Москорепом (Московською комуністичною республікою), де поєдналися держава, церква й органи держбезпеки, керує обожнюваний народом Геніалісимум, колишній резидент радянської розвідки у Німеччині, учасник Серпневої революції, герой Бурят-Монгольської війни, до того ж керує країною з космосу! – і, як вважають читачі, дуже нагадує Владіміра Путіна (його рейтинг нині сягає 90 %), а інший персонаж – отець Звздоній – нинішнього російського патріарха. У романі світ, центром якого є Москореп, поділений на Кільця ворожості, головна керівна сила – це КПДБ (комуністична партія державної безпеки), а головною «скрепою» суспільства стала п'ятиєдність: народність, партійність, релігійність, пильність і держбезпека. А що бентежить найбільше, це те, що справдилось моє передбачення для Росії, що вона ніяк не може одірватися від свого минулого і кожен ривок уперед (Серпнева революція у романі, серпень 1991 року в реальності) закінчується покірним поверненням до розбитого корита.

Сподіваюсь, що Україна зі своїм тоталітарним минулим покінчила, у лютому 2014-го рішуче одірвалася від нього і, долаючи серйозні зовнішні й внутрішні перепони, відходить все далі в бік прийняття вільного, демократичного і мирного європейського способу життя. Відходить, попри спроби російського керівництва повернути її силою зброї туди, де застрягла сама Росія. Ризикуючи видатися нерозважливим оптимістом, висловлю впевненість, що і Росія рано чи пізно стане (і приклад України їй у цьому допоможе) на той самий шлях і до 2042 року обидві наші країни будуть не обов'язково братами, але добрими сусідами, як всі інші країни сучасної Європи. А забрати в сусіда якийсь шмат його території – це буде справою не лише беззаконною, але й просто не матиме сенсу.

Цю книжку перекладено приблизно на два десятки мов, і мені особливо приємно, що тепер ця кількість збільшилась завдяки українському перекладу.

Частина перша

Розмова за гальбою пива

Ця розмова відбулася в червні 1982 року.

Місце дії: Англійський сад, Мюнхен.

Ми сиділи в пивній на свіжому повітрі. Ми – це я і мій знайомий на ім'я Рудольф чи, коротше, Руді. А прізвище його російській людині запам'ятати взагалі неможливо. Чи то Міттельбрехенмахер, чи то Махенміттельбрехер. Щось на такий кшталт, але це неважливо. Я особисто зову його просто Руді.

Ми сиділи один навпроти одного, і Руді злегка затуляв мені кругогляд. Але, скосивши очі трохи вправо, я бачив перед собою свинцеве сяяння сонного озера, по березі якого, перевалюючись із ноги на ногу, повільно походили жирні гуси й голі німці. Себто, скоріш за все, не тільки німці, але й ексгібіціоністи усіх країн і народів, які, користуючись потуранням тутешньої поліції, злітаються до Мюнхена зі всього світу, щоби на людей подивитись і себе показати.

Ми пили пиво з літрових гальб, які тут називають мас.

Я, щоправда, точно не знаю, це сама гальба називається мас чи порція пива, яку містить гальба. А втім, це неважливо. Важливо те, що ми сиділи в пивній, пили пиво і розмовляли про що завгодно.

Розпочали ми, здається, із коней. Бо цей Руді кіннозаводчик. Він вирощує, купує і продає коней. Я з ним, між іншим, через інтерес до коней і познайомився.

Коли виконував одне делікатне доручення. Доручення полягало в тому, щоби придбати й відправити до Канади лоша благородної породи й обов'язково білої масті. Пригадується, я тоді дивувався, чому лоша треба купувати тут, а не в самій Канаді. Чи в будь-якій країні на тому континенті.

Коли я запитав про це Руді, він дуже довго сміявся. Він мені сказав, що в усьому світі

розводять багато коней, яких називають білими з дурного розуму. Насправді ж вони переважно білі з жовтим, рожевим, сірим, синім чи іншим відливом. Але істинно білі коні народжуються й розводяться лише в одній-єдиній місцині на всій землі. Ця місцина називається Камарг, розташована вона у Франції, у гирлі Рони.

Вибирати лоша ми їздили на розкішнім Рудіному «ягуарі», напханому усілякою електронікою, яку Руді обожнює навіть більше, ніж своїх коней. У нього весь дім обладнано за останнім словом найновітнішої ультратехніки, на яку він витрачає мільйони зі своїх кінських оборудок. Якісь комп'ютери, телерадіокомбайни, автоматичні двері й ще щось у цьому дусі. Світло в його кабінеті з настанням темряви вмикається саме собою, але тільки тоді, коли в кабінеті хтось є. Якщо господар із кабінету виходить, світло гасне. (Руді стверджує, що завдяки цьому пристрою він економить на електриці не менше від чотирьох марок на місяць). Авжеж у нього є музикальний комп'ютер, на якому можна грати, як на органі, скрипці, ксилофоні, балалайці та безлічі інших інструментів окремо й гуртом. Тож одна людина одним пальцем може виконувати твори, які раніше спроможні були зіграти лише великі оркестри.

Руді так захоплений технікою, що, здається, нічого не читає, крім технічних журналів і фантастики. Він навіть моїх книг не читав, хоча тримає їх на видноті та своїм кінським знайомим завжди хвалиться, що має такого ось незвичайного друга – російського письменника.

Мені він каже (не читаючи), що я пишу занадто реалістично, а реалізм – це вчорашній день літератури. Чесно кажучи, мене те безглуздя просто бісить, і я Руді завжди кажу, що його коні також учорашній день. Але якщо навіть коні ще комусь потрібні, то й у літературі, що зображає реальне життя людей, також потреба ще є. Людям самим про себе читати значно цікавіше, аніж про якихось там роботів, кіборгів чи марсіян.

Я йому це саме в пивній, де ми сиділи, і сказав. На що Руді, поблажливо всміхаючись, запропонував порівняти тиражі моїх книжок із тиражами будь-якого середньої руки фантаста.

– Фантастика, – сказав він самовпевнено, – це взагалі література майбутнього.

Цим твердженням він вкрай роздратував мене. Я замовив другий мас і сказав, що фантастика, як і детектив, – це взагалі не література, а дурня на кшталт електронних ігор, які сприяють розвитку масового ідіотизму.

Спекотне сонце, холодне пиво й загальний лад тутешнього життя не сприяють пристрасній суперечці. Руді заперечував ліниво, не піддаючись моему збудженню, і пригадав Жуль Верна, який, мовляв, на відміну від реалістів, передбачив багато наукових досягнень нашого часу, разом із подорожжю людини на Місяць.

Я відповів, що передбачати наукові досягнення взагалі не є завданням літератури, а в передбачуваннях Жуль Верна нічого оригінального немає. Будь-яка людина колись уявляла собі й польоти в космос, і плавання під водою, у багатьох старовинних книгах подібні чудеса були описані задовго до Жуль Верна.

– Можливо, – погодився Руді. – Однак фантасти передбачали не лише технічні винаходи, але й еволюцію сучасного суспільства до тоталітаризму. От, наприклад, Орвелл. Хіба не передбачив він у деталях створення тієї системи, яка існує сьогодні у вас у Росії?

– Звичайно, не передбачив, – сказав я. – Орвелл написав пародію на те, що існувало в його час. Він описав ідеально діючий тоталітарний механізм, який у живому людському суспільстві існувати не може. Якщо взяти Радянський Союз, то його населення виявляє лише зовнішній послух режимові та водночас абсолютне презирство до його лозунгів і закликів, відповідаючи на них кепською працею, пияцтвом і злочинством, а так званий старший брат – предмет загальних насмішок і постійна тема для анекдотів.

Мушу зауважити, що із західними людьми сперечатися зовсім нецікаво. Західна людина, коли бачить, що власна точка зору співрозмовника дуже йому дорога, готова тут-таки з нею погодитися, чого ніколи не трапляється в нас.

Наша суперечка з Руді сама собою якось зів'яла, а мені кортіло її підігріти. Тому я сказав, що фантасти понапридумували чимало такого, що справдилося, але придумують також і те, що не збудеться ніколи, наприклад, подорож у часі.

– Що? – сказав Руді, запалюючи сигару. – Ти справді вважаєш, що подорожі в часі неможливі?

– Так, – сказав я. – Саме так я і вважаю.

– У такому разі, – сказав він, – ти дуже помиляєшся. Подорожі в часі вже перейшли з галузі фантастики в галузь практики.

Зрозуміло само собою, що розмова наша велась німецькою, у якій я тоді, тисяча дев'ятсот вісімдесят другого року, був ще не вельми вправним (нині я в ній також вправний не надто). Тому я запитав Руді, чи правильно я його зрозумів, що вже сьогодні можна за допомогою якихось технічних засобів перенестися з одного часу в інший.

– Саме так, – підтвердив Руді. – Саме про це я тобі й товмачу. Уже сьогодні ти можеш піти в райзебуро[1 - Reisburo – бюро подорожей (нім.)], придбати за певну суму квиток і на машині часу вирушити в майбутнє чи минуле, куди тобі більше подобається. Між іншим, така машина існує наразі тільки у нас у Німеччині, у компанії «Люфтганза». Треба зауважити, технічне вирішення дуже просте. Це звичайний космоплан на кшталт американського шатла, оснащений, однак, не лише простими ракетними, але й фотонними

двигунами. Космоплан досягає спочатку першої, потім другої космічної швидкості, після чого вмикаються фотонні двигуни. З їх допомогою машина розвиває швидкість, близьку до швидкості світла, і тоді час для тебе зупиняється, а на Землі триває, і ти потрапляєш у майбутнє. Або апарат набирає надсвітлової швидкості, і тоді ти випереджаєш час і потрапляєш у минуле.

Я вже надудлився пива й трохи сп'янів, але ще не одурів. І я сказав Руді:

– Знаєш що, ти облиш мені цю дурню городити. Ти добре знаєш – це ще Ейнштейн довів, – що не лише над-, але й просто світлової швидкості досягти взагалі неможливо.

На що Руді нарешті роздратувався, виплюнув сигару, грюкнув по столу порожньою гальбою, чого я від нього, такого врівноваженого, не очікував.

– Те, що сказав твій Ейнштейн, – заявив Руді, – давно застаріло. Евклід казав, що через точку, котра лежить поза прямою, можна провести лише одну паралель, і мав рацію, а Лобачевський сказав, що можна провести дві та більше, і обидва вони мали рацію. Ейнштейн сказав, що неможливо, і сказав правду, а я кажу, що можливо, і я також кажу правду.

– Послухай, послухай, – сказав я йому, – не варто так зазнаватися. Я тебе, звісно, поважаю (я, коли вип'ю, усіх поважаю), але ти таки ще не Ейнштейн.

– Авжеж, – погодився Руді. – Я справді не Ейнштейн. Я – Міттельбрехенмахер, але я тобі мушу сказати, що і Лобачевський був не Евклід.

Бачачи, що він сильно розхвилювався, я йому тут-таки сказав, що мене врешті-решт мало обходить, хто з них (Ейнштейн, Лобачевський, Евклід чи Руді) розумніший, я сучасною технікою готовий користуватися практично, а на основі яких законів вона зроблена, мені навіть не цікаво. І справді. Ось ці свої записки я пишу на комп'ютері. Я натискаю кнопки – на екрані виникають слова. Кілька найпростіших маніпуляцій, і ті ж слова роздруковуються на папері. Якщо я захочу поміняти якісь абзаци місцями, машина негайно виконає мою волю. Захочу в усіх місцях поміняти прізвище Міттельбрехенмахер на Махенміттельбрехер чи на Ейнштейн, машина і це для мене виконає. Я щоденно користуюся електробритвою, радіоприймачем чи телевізором. Невже я мушу обов'язково знати, на основі яких теорій усі ці штуки працюють?

Я запитав Руді, чи літав він сам на машині часу. Він сказав, що літав і з нього досить. Він якось хотів подивитися в Давньому Римі бій гладіаторів, то його самого вивели на арену. І він ледве виніс звідтіля ноги. Відтоді він всілякі такі чудеса вважає за краще дивитися по телевізору або читати про них книжки.

Звісно, я йому не дуже й повірив. Але він мені сказав, що в реальності подорожей у часі я можу легко переконатися. Для цього мені потрібно лише навідатися до його знайомої фройляйн Глобке, яка працює в райзебюро на Амалієн-штрассе, п'ять.

– Правда, – сказав Руді, – здійснити подорож практично тобі однаково навряд чи вдасться.

– Чому це однаково, чому це навряд чи? – запитав я. – Ти ж сам кажеш, що воно з галузі фантастики перейшло в галузь практики.

– Так, – усміхнувся він. – Так, це правда. Але ціна квитка ще з галузі фантастики в галузь доступності не перейшла. Та й навіщо тобі кудись летіти й наражатися на непотрібний ризик? Ти ж не авантюрист.

Ця остання фраза свідчить тільки про те, що Руді кепсько мене знав. Я саме авантюрист.

Фройляйн Глобке

Обстава в райзебюро на Амалієн-штрассе була найзвичайніша. Безліч барвистих плакатів і проспектів, що пропонували охочим оглянути єгипетські піраміди, ісландські гейзери, норвезькі фіорди, погрітися на Багамських островах, злетіти на лижах зі схилів швейцарських Альп чи здійснити подорож на знаменитому океанському лайнері «Королева Єлизавета Друга».

Я запитав, де знайти фройляйн Глобке, і мені вказали на рудувату з ластовинням дівчину в кутку, відгородженому екраном комп'ютера.

Чесно кажучи, я в останню мить добряче знітився. Я подумав, що цей гад Руді, звісно ж, мене розіграв і тепер усеньке райзебюро збіжиться, щоб поіржати над пошитим у дурні іноземцем. Але коли я назвав фройляйн Глобке своє прізвище й мету візиту, вона, на мою втіху, а трохи й на мій подив, не здивувалася й не засміялася. Так, сказала вона, у них справді є можливість відправити будь-якого свого клієнта в будь-який час і в будь-яке місце на планеті Земля, і вона, фройляйн Глобке, готова вислухати мої побажання.

Побажання мое, з її точки зору, було доволі скромним. Я хотів би потрапити в Москву через п'ятдесят років, тобто в Москву 2032 року.

– Гаразд, – сказала фройляйн і потицяла наманікюреними пальчиками в кнопки комп'ютера.

На екрані застрибали якісь літери й цифри, фройляйн Глобке поглянула на них, поцокала язиком, повернулася до мене й розвела руками.

– Ага, то у вас все ж таки цього немає? – зрадів я нагоді посадити Руді в калюжу.

– На жаль, – зітхнула сказала фройляйн. – На цей рейс всі квитки продано. Але якщо ви погодитесь полетіти на шістдесят років уперед...

– Та яка мені різниця! – перебив я її. – Десять років більше, десять менше, це неважливо.

– Прима[2 - Prima – чудово (нім.).]! – сказала фройляйн і, осяйно всміхаючись, повідомила, що я зробив правильний вибір, завітавши саме до них. Бо вони наразі єдине в Європі райзебуро, котре організовує такі поїздки. Якщо мене цікавить спосіб пересування...

– Даруйте, – перебив я її нетерпляче, – спосіб пересування мені вже приблизно відомий, мені його досить детально пояснив гер Махенміттельбрехер.

– Міттельбрехенмахер, – ввічливо виправила вона.

Я подякував за виправлення і сказав, що мене цікавить не теорія, а практичні умови польоту. Як там щодо стану невагомості, і взагалі, чи не сильно закачує?

– Річ у тім, – пояснив я, – що, коли я вип'ю, мене іноді дуже сильно закачує навіть на землі.

– О, щодо першого, – усміхнулась фройляйн, – ви можете не перейматися. Наша електронна система штучної гравітації поза конкуренцією. А ось щодо закачування нічого сказати не можу. А ви не могли б на час польоту втриматися від вживання міцних напоїв?

– Що? – перепитав я. – Шістдесят років утримання? Фройляйн, ви хочете від мене забагато.

– Ну що ви! – гаряче заперечила фройляйн. – Про такий тривалий термін мови нема. Це на землі мине шістдесят років. А для вас це буде всього три години. Як звичайний переліт із Мюнхена до Москви.

– Авжеж, – сказав я. – Це звісно. Це я розумію. Для мене там мине лише три години. Але насправді ж промине шістдесят років. І за шістдесят років жодної крапельки?

– Ну що ви! Що ви! – Фройляйн так розхвилювалася, що в неї ластовиння вдвічі побільшало. – Чому ж ані крапельки? Зрештою, пити чи не пити, це ваша особиста справа. До речі, у цьому польоті напої пасажирам видаються в необмеженій кількості і, звісно ж, безкоштовно.

– Це інша річ, – сказав я. – Що ж це ви мені відразу не сказали, що напої безкоштовні? Якщо безкоштовно, то й обговорювати нема чого. Пишіть: один квиток туди й через місяць назад, місце для питущих і курців бажано біля вікна.

– Гаразд, – кивнула фройляйн. – Однак мушу вас попередити, що наша фірма повернення назад не гарантує. Ми, звісно, зробимо все, що від нас залежить, але ми не знаємо, які там будуть на той час політичні умови. Звісно, консул нашої країни буде до ваших послуг, але, між нами, хто може з упевненістю сказати, що за шістдесят років наша країна ще існуватиме й матиме консулів?

Авжеж, звісно, подумав я, за шістдесят років може відбутися що завгодно. Але я ж для того й лечу, аби дізнатися, що там саме відбудеться.

– Гаразд, – сказав я. – Хай уже так. Повернення ви гарантувати не можете. Але якщо ви гарантуєте безкоштовні напої, то все одно пишіть.

Я дав їй свого паспорта. Тоненькі пальчики фройляйн Глобке забігали по клавіатурі комп'ютера, наче виконували безгучну музику літер і цифр. На екрані з'явилися мої ім'я, прізвище, номер паспорта, номер і дата рейсу, далі ще якісь цифри, що якимось стрибали, самі з-поміж себе весело множачись. Нарешті цифри завмерли, вишикувавшись у таке число: 4 578 843,00.

– Квиток в обидва кінці, – прочитала фройляйн, – коштує рівно чотири мільйони п'ятсот сімдесят вісім тисяч вісімсот сорок три марки.

– Ого! – тільки й вимовив я.

– Але якщо ви внесете готівкою, ми надамо вам десятивідсоткову знижку, і тоді вся ваша поїздка стане вам всього... – Вона поворушила пальчиками, цифри знову пострибали й відобразили нове число. – Чотири мільйони сто двадцять тисяч дев'ятсот п'ятдесят вісім марок і сімдесят пфенігів.

– Це вже інша справа, – сказав я.

– Крім того, у разі вашого неповернення протягом трьох місяців сімдесят п'ять відсотків вартості зворотного квитка повернуть вашим спадкоємцям.

– Ну, це зовсім добре, – зауважив я. – Щоправда, у мене однаково таких грошей поки що немає, але я дуже сподіваюся, що мені допоможе гер...

– Міттельбрехенмахер, – підказала фройляйн Глобке.

От люди! Чому вони завжди лізуть зі своїми підказками? Невже ця фройляйн думає, що я без неї не міг би пригадати прізвище свого кращого друга?

Три мільйони за репортаж

Звісно, на Руді я покладався цілком даремно. Коли я зателефонував йому з автомата, він сказав, що із задоволенням позичив би мені необхідну суму, але, на його превеликий жаль, він сам нині перебуває у фінансовій скруті. Річ у тім, що останні шість мільйонів він витратив на двох вивезених із Саудівської Аравії жеребців, один із яких саме вчора зламав собі ногу. Тож три мільйони були та загули.

Як я потім дізнався, уся ця історія про зламану ногу була чистою брехнею. Руді просто боявся позичати мені гроші. Мільйонери, як я помітив, взагалі люди скупенькі.

Додому я повернувся засмучений, але частково заспокоєний. Не сталося, як гадалося. Не судилося. Може, це й на краще. Зрештою мені вже сорок, вік, із досягненням якого авантюр бажано уникати.

А щодо моєї дружини, то вона таким розвитком подій була, як я помітив, навіть задоволена. Бо я, який не є, а таки її чоловік. І якщо я чомусь застрягну десь у віддаленому цьому майбутньому, чи ж знайде вона собі іншого такого самого.

Дружина так розчулилася, що за вечерею запропонувала мені випити, чого зазвичай не робить. Мене, зрозуміло, довго вмовляти не треба. Першу чарку я випив із дружиною, другу і третю, коли вона вийшла до телефону, а четверту знову з нею.

— Так, — сказав я, — а все ж таки шкода, що не склалося. Дуже хотілося б подивитись.

— Та що там дивитися? Ти думаєш, там за цей час щось зміниться?

— За шістдесят років? — запитав я. — Невже ти думаєш, що за шістдесят років нічого не станеться?

Тоді вона нагадала мені розповідь нашого сусіда, який нещодавно помер. Колись він приїхав сюди з Росії з родиною і не хотів розпаковувати валізи. «Незабаром більшовиків проженуть, — казав він, — і нам доведеться їхати назад. Навіщо ж виконувати подвійну роботу: розпаковуватися і знову пакуватися?»

Знову задзвонив телефон. Як тільки дружина вийшла, я одразу хильнув ще одну чарку горілки, але не встиг налити другу — дружина повернулась.

— Тебе, якийсь американець, — сказала вона.

Американець виявився кореспондентом журналу «Нью таймс». Він запитав, чи не можу я його прийняти завтра в терміновій справі. На моє запитання, що це за термінові справи, він відповів, що це не телефонна розмова. (А ще кажуть, що тільки в Радянському Союзі люди бояться говорити по телефону.)

– Гаразд, – сказав я, – приїжджайте, але не раніше десятої. Я довго працюю й пізно встаю.

– О'кей, – сказав він і поклав слухавку. Ось кажуть, американці нахабні. Я так не вважаю. Більшість американців, котрих я зустрічав у житті, виховані, делікатні, скромно, але охайно одягнуті й дуже привітні. Звичайно, вони іноді кладуть ноги на стіл, але мене особисто це не шокує. Вони розслабляються, або, як самі кажуть, релаксують. Ну й правильно. Релаксувати корисно для здоров'я. А рефлексувати, як це робимо ми, шкідливо. Я також іноді кладу ноги на стіл, але ніякого релакса не виходить, ми до нього не привчені.

Наступного ранку рівно о десятій у двері подзвонили. Відчинивши двері, я побачив високого стрункого чоловіка в голубуватому костюмі, з темним, зачесаним на косий проділ волоссям.

– Пане Мак?... – розпочав я, забувши закінчення його ірландського прізвища.

– Називайте мене просто Джон, – сказав він і всміхнувся.

Я запросив його до вітальні й запропонував каву.

– Віталію, – сказав він, – у мене до вас велике прохання. Ви вислухаєте мою пропозицію, а потім, незалежно від того, приймете її чи ні, про нашу розмову нікому не розказуйте.

– Ви з ЦРУ? – запитав я.

– Ні, що ви! Я з «Нью таймс», як і сказав. Але все-таки мені хотілося б...

– Хочете, аби я поклявся на Біблії?

– Це не є обов'язково, – усміхнувся він. – Мені достатньо вашого слова. Я чув, що ви збираєтеся йти в СРСР дві тисячі якогось року.

– Як ви дізнались? – здивувався я. – Я ж про це нікому не розповідав.

– Не турбуйтеся, я теж нікому не розповів.

– Ви можете розповідати кому завгодно, бо я нікуди не іду. Квиток у два кінці коштує...

– Я все знаю, – перебив він. – Але якщо справа лише в ціні квитка, наша фірма всі витрати бере на себе.

– Усі витрати? – перепитав я недовіжливо. – Чотири з гаком мільйони марок? Та це ж майже два мільйони доларів.

– І ще мільйон ви отримуєте як гонорар за детальний репортаж про вашу поїздку.

– Три мільйони доларів за якийсь репортаж?

Він усміхнувся.

– Віталію, ви, я бачу, ще не зовсім освоїлися на Заході. Це не якийсь репортаж. Це сенсація століття. Та навіть двох століть. Можливо, вона коштує дорожче, але наше фінансове становище тепер не на кращому рівні.

Я пообіцяв Джонові подумати. Він залишив мені свою візитну картку і, не допивши кави, пішов.

Розмова з чортом

Глибоко помиляється той, хто думає, що на мое рішення хоч якось вплинули шалені гроші, заробити які мені випала нагода. Не стверджуватиму, що до грошей я байдужий, але можу сказати напевно, що лише заради грошей я ніколи не ризикнув би жодною своєю волосиною.

І, мабуть, я б залишив прохання Джона невиконаним, але тут у мені прокинувся чорт, який відтоді, як у мені поселився, міркує лиш про те, як підбити мене на якусь авантюру. Іноді його занадто заносить, і тоді я придушую його в собі без найменшого жалю. Він заспокоюється і якийсь час не подає ніяких ознак життя. Тоді я поводжусь майже ідеально: утримуюсь від питва й курива, дорогу переходжу тільки на зелене світло, веду авто, підкоряючись усім дорожнім знакам, а зароблені гроші до копійки віддаю дружині. Тоді всі, хто мене знає, не можуть натішитися. Вбраний, як на весілля, умитий, поголений і на додачу з усіма такий люб'язний.

Але настає час, чорт прокидається й нудить:

– Ну, що це ти встаєш? Ще рано, обід ще не готовий, можеш поспати. Куди тобі квапитись, однаково колись помреш. Умиватися сьогодні не треба, ти це робив учора. Полеж, покури, наповни легені димом. Он вони, твої сигарети, на тумбочці.

Чорт мій такий наполегливий, я не завжди можу перед ним встояти.

Я витрусив із коробки сигарету, чиркнув запальничкою, затягнувся.

— Браво! — вигукнув чорт. — Рак — кращий засіб проти курців.

Це його улюблений вислів.

— Дурень! — сказав я йому. — Тобі треба не в мені сидіти, а працювати в товаристві з боротьби з курінням.

Затягуючись димом «Мальборо», я розмірковував над пропозицією Джона.

Пропозиція була спокуслива, але все-таки, мабуть, не для мене. Куди я поїду? Що мене чекає в цьому далекому майбутньому? Може, якісь жахливі випробування. А я ж не хлопчак. Я солідна сімейна людина, мені от-от (невже правда?) стукне сорок. Треба заспокоїтися і бути статечним. Уникати зайвих хвилювань, стресових ситуацій і протягів. Вдягти халат, заварити слабкий чай, ну і, в крайньому разі, викурити люльку і сидіти собі за письмовим столом, пишучи якийсь роман із легким для сприйняття сюжетом.

— Зі всіх людських вад найвідразливішою є розсудливість, — сказав чорт.

— Іди геть! — сказав я йому. — Не лізь не у своє діло. Ти мені набрид.

— Ти мені також, — відповів чорт. — Особливо в такі хвилини, коли ти стаєш розсудливим. Послухай, послухай, — зашепотів він, — ти ж добре знаєш, що розсудливість — це дещо ганебне. Сьогодні ти боїшся застудитися, а завтра на тебе цеглина звалилася, і тоді яка різниця, був ти застуджений чи ні? Ну чого вагаєшся? Тобі така удача випадає, скористайся! Поїдемо, поглянемо, що там ваші комуністи навидумували за шістдесят років.

— А ти любиш комуністів? — запитав я насмішкливо.

— Ну, а як же ж! — заволав чорт. — Як же ж їх та й не любити? Вони ж також на кшталт чортів, завжди щось веселе утнуть. Слухай, ну поїдьмо, я тебе дуже прошу.

— Гаразд, — сказав я. — Припустимо, я поїду. Але це буде остання авантюра, у яку ти мене втягуєш.

— Прекрасно! — заплодував чорт. — Чудесно! Цілком можливо, що вона буде остання.

— Ідіотисько! — сказав я йому. — Чому радієш? Якщо зі мною щось трапиться, що ти без мене робитимеш?

– Та таки-так, – сказав чорт із сумом. – Зізнаюсь, мені тебе жахливо бракуватиме. Але, чесно кажучи, я б надав перевагу бачити тебе мертвим, аніж розсудливим.

– Заткни пельку! – сказав я. – І не перешкоджай мені думати.

– Затикаю, – сказав чорт смиренно й затиш, розуміючи, що свою справу він доконав.

І хоча я сказав Джону, що мое рішення навряд чи буде позитивним і що я зателефоную йому не раніше, ніж через тижня півтора, я зателефонував йому вже через три дні й сказав: ТАК.

Стеження

Я гадаю, нема чого й пояснювати, що перш ніж вдатися до такої ризикованої подорожі, яку я задумав, слід потурбуватися про свою сім'ю і дати розпорядження, у яких є достатньо шансів стати останніми.

Банк, пошта, страхова агенція, нотаріальна контора – ось ці заклади, на відвідання яких я витратив декілька днів.

Займаючись усіма цими справами, я раптом якимось виробленим ще в колишні роки в Москві чуттям відчув, що за мною хтось стежить.

Я був дуже заклопотаний, але, виявивши елементарну спостережливість, помітив, що телефон мій поводить не зовсім звично. То в ньому чутно якийсь шурхіт (магнітофон?), то він сам по собі чогось тенькає, то, телефонуючи комусь, я потрапляю не на той номер, то до мене потрапляє хтось, хто телефонував зовсім не мені.

Мій пес ночами раптом ні з сього ні з того гавкав. Вибігаючи у двір, я нікого жодного разу не виявив. Але якось знайшов під самісінькими моїми дверима недопалок сигарети «Прима».

Іншим разом я звернув увагу на молодого чоловіка азіатського типу. Проїжджаючи повз мої ворота на велосипеді, він занадто старанно від мене відвернувся. Потім в одному з прилеглих провулків мою увагу привернув старий зелений «фольксваген» із франкфуртським номером. Зазирнувши всередину, я виявив забуту на задньому сидінні газету «Правда».

Про всяк випадок я повідомив про свої спостереження поліцію. Там мене уважно вислухали, але сказали, що підозри мої занадто нечіткі та неконкретні, але, якщо в мене з'являться переконливіші докази стеження, вони, ясна річ, вживуть необхідних заходів.

Поліцейський, із яким я розмовляв, так записав номер «фольксвагена», а недопалок «Прими» поклав у целофановий пакетик і сховав у сейф.

Викрадення

Того ж дня зі мною сталася пригода, яку тепер можна назвати кумедною, але тоді вона мені такою не видалася.

Повернувшись із поліції, я вирішив викинути з голови всі свої підозри і розвіятися.

Я осідлав велосипед і поїхав прокататися нашим штокдорфським лісом.

За час свого вигнання я звик до велосипедних прогулянок і полюбив їх. Увесь цей переважно хвойний ліс, який відокремлює наше село від околиці Мюнхена, дуже милий мені і нагадує наші підмосковні ліси, але відрізняється від них тим, що вздовж і впоперек пересічений асфальтовими й гравійними доріжками з вказівними знаками на перехрестях і детальними планами на галявах. Тож заблукати тут можна тільки за дуже великого бажання.

Я їхав своєю улюбленою доріжкою, що з'єднувала Бухендорф із Нойридом, вона пряма, асфальтована й завжди відлюдна в будні. Я їхав доволі швидко, обдумуючи майбутню подорож і, мабуть, так захопився своїми думками, що не помітив чогось, що чатувало мене на дорозі.

Я й тепер не знаю, що там було. Скоріш за все, напнута поперек дороги мотузка, на яку я налетів, упав і втратив свідомість. А можливо, мене оглушили якось інакше, нічого напевне сказати не можу. Тільки й пам'ятаю, що я їхав на велосипеді й розмірковував. А потім настав провал у пам'яті, а потім, як кажуть американці, я знайшов себе на диванчику, який трохи підстрибував піді мною.

Гадаючи, що я у себе вдома, я припустив, що стався землетрус, і хотів був зірватися на рівні. Але тут-таки помітив, що, по-перше, тіло мене не дуже хоче слухатися, а по-друге, я не вдома, а всередині якогось автобуса із запнутими вікнами. Автобус кудись їде, а переді мною сидять троє чоловіків, двоє у звичайних костюмах, а один весь у білому, мабуть, лікар.

«Батечку! – подумав я. – Що ж це зі мною трапилось, під що я потрапив і куди це мене везуть?»

Я ворухнувся, щоб якось себе обмацати, перевірити цілісність свого організму.

Щойно я проявив ознаки життя, як чоловіки, що сиділи переді мною, також заворушилися,

а лікар щось сказав незнайомою мені мовою. Придивившись до нього, я побачив, що це зовсім не лікар, а скоріш за все, якийсь араб у національному білому балахоні і такій самій білій накидці, що затуляла йому півобличчя. Двое інших були, напевне, також араби, але вбрані по-європейськи. Цим, у костюмах, було років по тридцять, а той, у накидці, був на вигляд старший.

Коли я отямився, вони спочатку перекинулись кількома словами, а потім той, що в накидці, заговорив швидко, голосно і владно. Причому, коли він розтулив рота, від його зубів поширилося голубувате сяйво, від якого в автобусі наче посвітлішало.

Коли він замовк, один із його супутників кивнув і по-англійськи звернувся до мене. Назвавши мене на прізвище (зрозуміло, додавши «містер»), він сказав, що Його Величність (себто той, що в накидці) щиро перепрошує, що їм довелося так безцеремонно зі мною поводитися. Вони ніколи не дозволили б собі такого поводження з такою шанованою й достойною людиною, якою вони мене, безумовно, вважають. Лише виняткова необхідність змусила їх так вчинити, про що Його Величність ще і ще раз вельми перепрошує.

Вочевидь, після чогось, що зі мною недавно сталося, у мене було якесь затьмарення пам'яті, я не знав, за що саме перепрошує Його Величність, і вирішив помовчати.

— Однак Його Величність, — вів далі перекладач, — дуже сподівається, що ви почуваетесь достатньо добре й не триматимете занадто довго на нас образи. Його Величність зі свого боку готовий матеріально винагородити вас за той невеликий збиток, який ми вам завдали.

На цих словах Його Величність енергійно закивав (не відхиляючи, однак, обличчя), потім поліз собі під полу, довго марудився там у складках і колупався і, витягнувши нарешті шкіряний мішечок на кшталт кисета, акуратно поклав його на вузький столик, що розділяв нас.

— Що це? — запитав я, косуючи на мішечок.

— Невеликий особистий подарунок від Його Величності, — усміхнувся перекладач (і Величність також усміхнувся ніяково). — Дешиця золота.

Я заплющив очі й став гадати, що це за люди й чого вони від мене хочуть. Нічого не придумавши, я розплющив очі й прямо запитав їх про це.

Спочатку Його Величність щось швидко-швидко заговорив. Потім перекладач пояснив мені, що вони представники однієї невеликої, але дуже багатой арабської країни. Дізнавшись про поїздку, яка чекає мене...

— Як ви про неї дізналися? — перебив я його.

– У нас на Сході кажуть, – тихо сказав перекладач, – якщо прикласти вухо до землі, можна чути весь світ.

Так ось, приклавши вухо до землі й дізнавшись про мої плани, вони вирішили звернутися до мене з одним маленьким, але делікатним проханням. Вони сподіваються, що у великому Радянському Союзі, великому другові арабських народів, через певний час деякі секрети перестануть бути секретами. І вони, мої супутники, були б мені вельми вдячні, якби я зміг дістати і привезти сюди детальні креслення звичайної водневої бомби, яка їм потрібна суто для мирних цілей. Якщо я надам їм таку послугу, то вони й особисто Його Величність у боргу не зостануться, і мішок золота, який я отримаю в обмін на декілька кадрів фотоплівки, може бути в п'ятдесят разів більший за той, що лежить ось перед моїми очима.

Першим порухом моєї душі було негайно послати їх до шайтана. Але, чесно кажучи, я не був упевнений, що мою одвертість оцінять сприятливим для мене чином. Отож я вирішив скористатися позитивним досвідом Ходжі Насреддіна, який, як відомо, свого часу обіцяв шаху за двадцять років навчити ішака говорити людською мовою. При цьому Насреддін вважав, що нічим не ризикує, бо за двадцять років або шах помре, або ішак, або він, Насреддін, постане перед Аллахом.

Аби не видатися своїм супутникам надто вже готовим до виконання їхніх побажань, я сказав, що, звісно, постараюсь (і навіть не стільки за гроші, скільки з виключної поваги до їхньої країни й особисто до Його Величності) зробити усе, що буде в моїх скромних силах, але конкретно обіцяти нічого не можу. Мені, сказав я, навіть важко собі уявити, якою буде моя країна через такий тривалий проміжок часу, і я не знаю, які відомості будуть уже оприлюднені, а які ще зостануться секретними.

– Бачте, – сказав я обережно, – я дуже хотів би бути вам корисним, але водночас всіляка незаконна діяльність суперечить моїм моральним принципам.

Тут вони втрюх наперебій заторохтіли по-арабськи, і раптом Його Величність чистою російською мовою й навіть майже без акценту сказав:

– На ваші принципи ми не посягаємо й ні до чого силувати вас не збираємося. Але коли ви повертатиметесь із прекрасного майбутнього в наше важке сучасне, вам, можливо, захочеться подумати про себе, про своїх дітей і внуків.

– Ваша Величносте, – запитав я, вражений, – де вас так добре навчили російської мови?

– У Московському університеті дружби народів імені Патріса Лумумби, – охоче відповів Його Величність і всміхнувся, випромінюючи загадкове сяйво.

На цьому наша розмова закінчилася, і за п'ять хвилин мої викрадачі висадили мене разом із велосипедом і шкіряним мішечком на якійсь вулиці.

Виходячи з автобуса, я не стримався й запитав Його Величність, чи не з платини виготовлені його зуби.

– Ну що ви! – обізвався Його Величність. – Я достатньо забезпечений, аби дозволити собі брильянтові коронки.

Несподівана зустріч

Ось поміркуйте, що ви купили б своїм здогадним знайомим, якби вам випала поїздка на шістдесят років уперед?

Я стояв посеред відомого у Мюнхені магазину Кауфхоф (нашою мовою – Торговий двір) цілком розгублений. Справді, всього повнісінько, а що купити, не уявляю. Джинси? Запальнички? Калькулятори? Жуйки? Жуйки, щоправда, я чув, в Радянському Союзі з'явилися вітчизняного виробництва. Вони, звісно, поки що поступаються західним зразкам, але я анітрішечки не сумнівався, що упродовж шістдесяти років, з розвитком технічної революції, історичних постанов партії та уряду і трудового ентузіазму мас, у справі виробництва предметів жування й забезпечення ними широких верств населення стануться докорінні зміни на краще.

Ну, і щодо джинсів я також думав, що за шістдесят років якийсь прогрес неминуче настане, і вже принаймні польські, скажімо, джинси, чи угорські на крайній випадок, у Москві дістати буде можна.

Пару джинсів я все-таки купив. А ще купив якісь краватки, шарфики, дві складані по п'ять марок парасолі, електронні шахи, дві готовальні й усіляку парфумерію: губну помаду, лак для нігтів, пудру, рум'яна, тіні для повік, штучні вії – такі речі, я знаю, ніколи не старіють.

Про себе я, звичайно, також подумав і купив плівки для фотоапарата й диктофона, стрічки для друкарської машинки, блокноти й набір кулькових ручок. А крім того, я прикупив декілька пар білизни, шкарпетки, рукавиці, мило, зубну пасту, нову бритву «Жилетт» і дві упаковки лез. Усе це я придбав на той випадок, якщо ці предмети майбутнього виявляться хоча і незрівнянно кращої якості, але надто незвичними для мене. Побачивши майки з написом «Мюнхен-1982», я, звісно, тут-таки взяв штук п'ять. Потім у відділі карт і путівників я знайшов плани різних міст світу, у тому числі й Москви. Вирішивши, що цю річ варто також мати (хоча б для того, щоб порівняти Москву сьогоднішню з Москвою тодішньою), я взяв один із планів і порозглядав, дивуючись його детальності. У Москві, коли я там жив, також видавали схожі плани, але на них вказували лише найголовніші

вулиці, та й то не всі. А на цьому я знаходив і маленькі провулки, і навіть сліпі завулки, у яких колись жив.

– Вулиці письменника Карцева там немає? – почув я позаду глузливий голос і, здригнувшись, озирнувся.

Переді мною у світло-зеленому плащі та сірому капелюсі стояв, усміхаючись, Льошка Букашев, мій колишній друг, однокашник і товариш по чарці. Колись ми разом навчалися на факультеті журналістики, а потім працювали на радіо, я в літературному відділі, а він на новинах. Вечори ми просиджували в Будинку журналістів. Іноді удвох, іноді утрьох. Він приводив із собою свого приятеля Едика, кучерявого молодика, який сам себе називав генетиком й іммутологом. Я цього Едика запитав при першому знайомстві, чи займається він продовженням тривалості життя. Він сказав, що завдання продовження життя його аж ніяк не цікавить, це дурня, якою займаються геронтологи. Його ж цікавить не довге, а вічне життя.

– Себто ви хочете знайти еліксир життя? – запитав я.

Він сказав, що шукає дещо інше, але для дурнів це можна назвати й еліксиром. Я хотів був образитись, але він тут-таки зніяковів і сказав, що кажучи про дурнів, він мав на увазі не мене, а тих бюрократів, які, не вірячи у вирішення проблеми, не дають йому лабораторії та взагалі вставляють палиці в колеса. Його якимось навіть мало не посадили за менделізм-морганізм, про нього писали фейлетони в «Крокодилі», і він був вдячним Льошці, який першим по радіо відгукнувся про його досліді позитивно.

Узагалі Льошка був із тих людей, хто необачно поганого іншому не вчинить. Щодо хорошого він сам казав про себе так: «Я готовий чинити добро в розумних межах. Хочеш, я позичу тобі трояка?»

За своїми поглядами це був класичний цинік і кар'єрист. Але кар'єра його склалася тільки з другої спроби. Першу спробу він розпочав ще на першому курсі університету.

Я й тепер добре пам'ятаю його тодішнього. Серед всіх наших студентів він був одним із найстарших і найбідніших. Він поступив в університет після армії та весь перший курс ходив у солдатському манатті. Батька свого він не пам'ятав, той загинув під час війни. Льошкова мати Поліна Петрівна працювала двірничкою на Сивцевому Вражку, де в неї була кімната на сім із половиною квадратних метрів без вікон.

Він мені розповідав, що від самого дня народження ніколи (навіть в армії) не наїдався вволю. І в університет він вступив не для того, щоб оволодіти журналістикою, а щоб перейти в розряд людей, які смачно їдять, гарно вдягаються і яких не б'ють у міліції (його одного разу били).

Але вже на першому курсі він зрозумів, що люди, яких не б'ють у міліції, також поділяються на різні категорії, і сказав мені, що справжню кар'єру можна зробити не за професійною, а за «партійно-статевою» лінією. Я гадав, що його спостереження за життям узагальнені, а потім побачив, що ні, він намагається вжити їх для практичних цілей.

Тільки-но поступивши в університет, він одразу виявив активність у комітеті комсомолу, невдовзі став комсоргом нашого курсу й кандидатом у члени КПРС. Статевої лінії він також з уваги не випускав і зійшовся з однією нашою студенткою, онукою історичного й героїчного більшовика, яка, крім того, як і Льошка, горіла на комсомольській роботі.

На другому курсі Льошка одночасно збирався одружитися на цій студентці й перейти з кандидатів у повноправні члени партії. Водночас його рекомендували в комсомольські вожді факультету, себто на пост, із якого Льошкові попередники дісталися самісіньких верхів влади.

І ось його висунули й мали голосувати й лише для проформи запитали публіку, чи має хто відвід. І тут на трибуну вийшла заплакана Льошкова наречена й сказала, що, як їй не важко, але вона мусить заявити товаришу Букашеву відвід, бо він людина з подвійним дном: на публіці каже одне, а в приватних розмовах – інше. Наприклад, у розмові з нею він назвав Леніна Вовка-морквинка.

Часи були вже ліберальні, тому з університету Букашева не відрахували. Але партійного квитка він не отримав, вождем його не вибрали, і більше того, у комсомолі він залишився, але зі строгачем в особовій справі. Ні про яку велику кар'єру вже не йшлося, і на радіо Льошка працював репортером найнижчого розряду, писав про передовиків виробництва, швидкісне топлення й високі надії.

Службове його становище й зарплата зростали дуже повільно, поки він знову, і майже випадково, не вийшов на партійно-статеву лінію.

Він десь познайомився з донькою заступника міністра іноземних справ і тепер свого шансу не упустив. Одружився, поступив у партію й став швидко надолужувати втрачене.

Ми з ним тоді розсварилися, і долі наші розійшлися. Я став дисидентом, мене виключили зі Спілки письменників і навіть хотіли посадити, а він навпаки, швидко йшов угору, став політичним коментатором на телебаченні, їздив за кордон, виконуючи якісь важливі доручення, і навіть, як я чув, входив до групи творців, що писали книги за Брежнєва. Зрозуміло, що в ті роки ми з ним у Москві не зустрічалися, а ось тут, у Мюнхені, зустрілися.

Гавайські острови

– Ну, привіт, – сказав він приязно й протягнув руку, яку мені, може, не варто було помічати.

Але мушу зізнатися, що моєї принциповості на ці церемоніальні рухи ніколи не вистачало.

Потиснувши йому руку, я запитав, як він опинився в Мюнхені.

– Та так, – сказав він, й надалі всміхаючись. – Приїхав поглянути, де що дають.

Бажаючи якимось йому дошкулити, я запитав, чи йому бракує того, що дають у ГУМі.

– ГУМ, друже, – сказав він мені напоумливо й цинічно, – існує для тих людей, хто несмачно їсть, кепсько одягається й кого б'ють у міліції. Крім того, там черги, а я черг не люблю. Ти не знаєш, де тут касети для відео?

Я сказав, що не знаю, і запитав, що він тут робить.

– Це нецікаво, – відмахнувся він. – Дрібні інтриги.

– А я думав, ти займаєшся великою політикою, – сказав я.

– Велика політика, – заперечив він, – в основному з дрібних інтриг і складається.

Ми помовчали. Потім я запитав його, невже він, така важлива цяця, не боїться штовхатися тут у натовпі, де може виявитися хто завгодно?

– Ні, милий мій, не боюсь. Тут, серед покупців, є декілька людей, які не спускають із мене очей і бережуть мое життя більше, аніж власне.

– Ти маєш на увазі, що тут є ваші люди? – запитав я, акцентуючи на слово «ваші».

– Авжеж, наші і... – Він засміявся. – І ваші також. Слухай, ти кудись поспішаєш?

– Ні, – сказав я. – А що?

– То, може, нам піти й трахнути по гальбі пива?

– Попри те що ваші люди за тобою стежать, ти не боїшся зі мною спілкуватися?

– Друже мій, – сказав він із певною внутрішньою гордістю, – запевняю, що спілкування з тобою мені нічим зашкодити не може. Але тобі воно також нічим не загрожує.

– А хто тебе знає, – сказав я, бажаючи його образити. – Я ж не знаю, з яким завданням ти приїхав сюди.

– З яким би не приїхав, – сказав він, не ображаючись, – ти можеш не сумніватися,

що мокрими справами я не займаюся. Для цього є інші люди, з якими я, втім, не знайомий.

Ми сіли в мою машину, і я повіз його в ту саму пивну в Англійському саду, де нещодавно ми пили з Руді.

Тепер і ми замовили по масу. Замовляв Букашев. Я завважив, що він говорить німецькою хоча й з акцентом, але без помилок. Офіціант був у коротких шкіряних баварських штанах із застібками під коліньми. Вислухавши Букашева, він вигукнув «Яволь!» – і побіг виконувати замовлення, а Букашев порозпитував про мое тутешнє життя: як я тут освоївся, з ким спілкуюся й чи говорю по-німецьки. Я сказав, що моя німецька гірша, ніж його, але на побутові теми сяк-так спілкуюся. З тією самою усмішкою Букашев зауважив, що якою б недосяжною була для мене німецька мова, вона все ж не складніша за якутську, яку за іншого повороту долі мені довелося б освоювати. І навіть натякнув, що у вирішенні моєї долі і йому довелося взяти деяку участь, і саме він був проти «якутського» варіанта.

– Інші були «за»? – запитав я.

– Не всі, але дехто був.

– А ти чому був проти?

– Я мав три причини, друже, – відповів він незворушно. – По-перше, я, якщо ти пам'ятаєш, замолоду прагнув творити добро в межах розумного. По-друге, у мене до тебе є певні сентиментальні почуття. А по-третє, мені, чесно кажучи, подобається, як ти пишеш. Я певен, що попри всі дурниці, яких ти наробив, було б прикро використовувати твій талант на лісоповалі.

Тут-таки він став мене переконувати (і, як мені здалося, цілком щиро), щоб я не втрачав часу, а писав.

– Для кого ж бо писати? – запитав я. – Із моїм читачем ви мене розлучили.

– Та не треба перебільшувати, – сказав він. – Частково розлучили, частково не розлучили. Країна у нас велика, кордони довгі, народу їздить до біса, за всіма, хто що везе, не встежиш. Я сам, між іншим, книжок твоїх, щоб не збрехати, штук п'ятдесят-шістдесят провіз. Та й цього разу кілька з собою прихоплю.

– Чудні ви, більшовики, люди, – сказав я. – Самі письменників цькуєте, самі проганяєте, потім самі ж їхні книги возите контрабандою. Хіба це не ідіотизм?

– Ідіотизм, – погодився охоче Букашев. – Щірісінький ідіотизм. Але нічого вдіяти не можна. Система, розумієш, ідіотська.

Я поглянув на нього з подивом.

– То ти також розумієш, що система ідіотська?

– А що? – сказав він. – Що тебе дивує? Система ідіотська, і я їй служу, але сам я не зобов'язаний бути ідіотом. Та й інші не ідіоти. Усі все розуміють, але нічого вдіяти не можуть.

– Дивно, – сказав я. – Якщо ви все розумієте, чому б вам не спробувати якось змінити становище? Влада ж бо у ваших руках.

– Влада-то в руках. Та от як нею скористатися? Ну от уяви собі, припустимо, тобі дали її, цю владу. Що б ти з нею робив?

– У-у! – заволав я так, що офіціант, який саме проходив повз нас із дюжиною гальб, покосував на мене злякано. – Та якби мені ця влада дісталася хоча б на тиждень, я перш за все розігнав би до біса всю вашу партію.

– Це зрозуміло, – сказав Букашев, моїм блюзнірством анітрохи не обурившись. – Ну, розігнав би, а далі що?

– Не знаю, що далі, – сказав я. – І навіть знати не дуже хочу. Але що б там не було, все було б краще за вашу бездарну владу.

– Ич ти який! – він подивився на мене крізь гальбу. – Ти, я бачу, став закінченим антикомуністом.

– Дурня! – заперечив я. – Ніким я не став. Проти так званих ідеалів комунізму я нічого не маю. Свобода, рівність, братерство, стирання кордонів, відмирання держави, від кожного за здібностями – кожному за потребами. Що спільного це має з тим, що ви навертали?

– Твоя правда, – сказав він, стираючи піну з губів. – Спільного, скажемо щиро, небагато. Але ж нам немає ще і сімдесяти. Для історії це тільки мить. Дров, правда, нарубати встигли чимало й дурниць наробили, бо поспішали й намагалися перестрибнути через всі сходишки. А так не виходить.

– Та й не може вийти, – сказав я. – Утопія є утопією.

– Звідкіля ти знаєш, утопія чи не утопія? – Букашев допив своє пиво й поставив гальбу на стіл. – Якщо лізти напролом, то утопія. А якщо все продумати і йти крок за кроком...

– Слухай, – сказав я йому, – навіщо ти мені цю херню пореш? Ти можеш у Москві плести що хочеш по телебаченню й тут дурити місцевих простаків, але не мене. Невже ти сподіваєшся мене переконати, що віриш хоч трішечки в комунізм?

– Миленький мій, я взагалі ні в що не вірю, – усміхнувся він. – Я не вірю, а думаю. І мені здається, що якісь іще шанси є.

– Шанси? – я задихнувся від обурення. – Після всього того, що ви натворили? Які там шанси?

– Я тобі кажу: якісь. Маленькі. Може, навіть зовсім жалюгідні. Але вони є. Слухай, брате, – вхопив він за штани офіціанта, що пробігав мимо, – притарань-но нам іще двійко пивка.

– Яволь! – охоче одізвався офіціант і щодуху кинувся виконувати замовлення.

Я з подивом позирнув йому вслід і повернувся до Букашева.

– Льошо! – назвав я його вперше за нашу зустріч на ім'я. – Що відбувається? Ти ж йому російською сказав! Як же ж він тебе зрозумів?

– Що? – перепитав він здивовано. – Я сказав по-російськи? А, ну то це хтось із наших. Пусте, не звертай уваги. Це тебе не стосується.

Офіціант приніс і поставив на стіл іще два маси.

– Застебни гудзика! – сказав йому Букашев насмішкувато.

Рука офіціанта мимоволі смикнулася до гудзика. Але він тут-таки отямився.

– Ich verstehe sie nicht! [3 - Ich verstehe sie nicht – Я вас не розумію (нім.).] – сказав він різко й одійшов.

– Ось і працюй із такими! – зітхнув Букашев. – Проколюються на будь-якій дрібниці. То ось що я тобі скажу. Ти знаєш, я ідіотом ніколи не був. У всіляку високу маячню не вірив. Але й брехати тобі мені зайве. Немає жодного резону. І якщо я кажу про шанси, то цю справу якимось я обмізкував. Та й не тільки я. Ти, я знаю, про наше керівництво дуже кепської думки, але повір мені, там також є люди, у яких шарики крутяться.

Я збігав по малій нужді.

– Знаєш що, – сказав я, повернувшись, – я не знаю, крутяться у вас шарики чи

не крутяться, я знаю тільки, що все це не має жодного значення. Система зогнила, скостеніла, ви все це самі добре знаєте, але на жодні позитивні дії вже не здатні.

– А ось у цьому, старий, ти і помиляєшся! – з несподіваним запалом заперечив він. – На щось ми здатні. І щось зробимо.

– Що ви зробите? – позирнув я на нього упритул.

– Деякі ідейки маємо, – сказав він, не відводячи очей. – Але справа, як ти сам розумієш, серйозна. У такій багатоходовій комбінації, як не помилитися. От якби можна було зазирнути наперед років, скажімо, на п'ятдесят-шістдесят і дізнатися, що зі всього цього вийшло. – І він уважно поглянув на мене й засміявся.

Звичайно, остання фраза мене насторожила. Була вона сказана випадково чи з натяком? Якщо з натяком, то чого Букашев хотів від мене?

Я чекав від нього подальшого розвитку теми, але він про неї наче забув і знову розпитував мене про мое життя, мимохідь розповідаючи й про своє.

Потім запитав про мої плани на літо, і я не зрозумів, це запитання він поставив із якоюсь задньою думкою чи просто з цікавості. Щоб себе ніяк не викрити, я сказав, що, взагалі, збираюся відпочити і, можливо, найближчим часом махну кудись... Ну, скажімо... (я ляпнув перше, що спало на думку) в Гонолулу.

– Гонолулу! Гавайські острови! – замріяно промовив Букашев. – Ти знаєш, де мене тільки не носило, а на Гавайях ще не бував. Напевне, гарно там. Пальми, сонце, море й гавайки з гавайськими гітарами. Слухай, а ти мою колишню любов давно бачив?

– Давно, – сказав я.

– Кажуть, вона вдарилась у релігію.

– Із часом люди змінюються, – сказав я ухильно.

– Дурня! – заперечив він. – Вони змінюють предмет поклоніння. Але залишаються такими ж, як були. Еге ж, тоді вона мені з Вовкою-морквинкою здорово напаскудила. Я вже думав, що й не виберусь. Та гаразд, друже, радий був тебе побачити. Серйозно кажу, без понтів. Хочеш у Москву комусь щось передати?

У мене, звісно, було кому щось передати, але не через нього.

– Слухай, – сказав я. – А правду про тебе кажуть, що ти майор КДБ?

– Ну, так начебто, – погодився він із задоволенням. – Точніше сказати, генерал-майор. А для тебе то що? Невже ти думаєш, я з тобою зустрівся, аби на тебе стукати? Ні, братане, я граю в інші ігри й ставлю по-великому.

Він підкликав офіціанта і, не зважаючи на мої протести, розрахувався за нас обох.

На зворотному шляху я, позираючи в дзеркало, помітив, що за нами, навіть не ховаючись, іде зелений «фольксваген», але номер у нього не франкфуртський, а кельнський. Я сказав про це Букашеву, але він відмахнувся.

– Це наші. Не турбуйся, вони ідуть не за тобою, а за мною.

Він попросив мене висадити його біля «Фір Ярее Цайтен», найрозкішнішого готелю Мюнхена.

Уже виставивши ногу на тротуар, він раптом запитав, чи може він мені коли-небудь з нагодою зателефонувати.

– Коли ж ти мені зателефонуєш, якщо я від'їжджаю? – запитав я.

– А, авжеж! – сказав він. – У Гонолулу. Я й забув. Але ж ти не навек туди ідеш. – І він чітко на мене поглянув. – Колись ти повернешся і, можливо, навіть захочеш мені розповісти, як там живуть гонолульці. То я тобі зателефоную. Номер твого телефону в мене є.

Було схоже на те, що він знає про мене більше, ніж я думав. А втім, мене це надто не хвилювало.

Від'їжджаючи від готелю, я побачив припаркований за рогом зелений «фольксваген». Потім, дорогою додому, я весь час позирив у дзеркало й зробив кілька перевірочних маневрів із заїздом у глухі провулки. «Фольксваген» не з'явився, ніяких інших ознак стеження я не помітив.

Дорогою я увімкнув приймач, який у мене завжди був налаштований на першу програму радянського радіо. Передавали концерт на замовлення трудівників моря. Спочатку невідомий мені читець-декламатор читав уривки з «Мідного всадника», потім оркестр Великого театру виконав «Танець маленьких лебедів» із балету Чайковського.

– А тепер, – оголосила дикторка солодкавим голосом, – у виконанні народної артистки Радянського Союзу... прозвучить українська народна пісня...

– «Гандзя-рибка»! – сказав я уголос і як у воду дивився.

Скільки я себе пам'ятаю, в усіх концертах, що демонстрували нечуваний розквіт

багатонаціонального мистецтва в моїй країні, завжди виконувалися одні й ті самі пісні. Якщо російські, то обов'язково або «Среди долины ровныя» чи «Вдоль по Питерской», а українські – чи уривок із «Наталки Полтавки», чи ось ця сама «Гандзя».

Як на мене Гандзя гляне,
В мене зразу серце в'яне.
Ой, скажіте, добрі люди,
Що зі мною тепер буде...

Не знаю чому, але саме «Гандзя» виконувалася на всіх урочистих концертах, присвячених партійним з'їздам, і Дню міліції, і Дню космонавтики чи ще чомусь, а виконавиця в усіх випадках і за всіх часів була наче одна й та сама: висока, кремезна тітонька в чорному бархатному платті до п'ят і з великим вирізом на пишних грудях. На груди ці вона клала руки, як на підставку, заламувала пальці й лукаво мружачись, заходила інфантильним мецо-сопрано:

Гандзя-рибка, Гандзя-птичка,
Гандзя – славна молодичка...

Боженко мій, думав я, невже в цій країні насправді ніколи нічого не зміниться?

Дзвінок із Торонто

Збори мої були в розпалі, коли раптом пролунав дзвінок із Канади.

– Привіт, старий, говорить Зільберович.

– А, – кажу, – привіт, як життя?

– У праці, – просто відповідає він. – Ти чимось зайнятий?

– У якому сенсі? Зараз чи взагалі?

– Ну, зараз і взагалі.

– Ну, якщо взагалі, то зайнятий.

– Так от, кидай усе, бери квиток, і щоб завтра ти був у Торонто.

Я аж остовпів від такої пропозиції.

– Ти що, – кажу, – голубе, здурів, певне, зовсім? Чого це раптом я все кину і з Мюнхена

помчуся в Торонто? Та що ж мені по-твоєму робити нічого, у таку далеч пертися?

– Старий, це питання не обговорюється. У Торонто заарендуєш кар, якийсь невеличкий, непомітний, виїдеш на хайвей, там візьмеш шостий екзит, проїдеш рівно два майли, на шулдері побачиш блакитний «шевроле». На даху антена, на задньому склі жалюзі, номер заляпаний багнюкою. Фолуй за цим «шевроле», надто не наближайся, але з виду не випускай. Усе! [4 - Зільберович, як чимало емігрантів, користується мовою, забрудненою спотвореними словами місцевого лексикону: car – автомобіль, highway – автострада, exit – виїзд, mile – миля, shoulder – взагалі плече, але в цьому контексті узбіччя, follow – слідувати за кимось.]

– Ідіот! – заволав я. – Перш ніж віддавати накази, ти хоча б по-російськи навчився хоч трохи говорити.

Але ці слова почула лише моя дружина, слухавку на іншому кінці планети поклали.

– Що таке? – стривожено запитала дружина. – Хто це телефонував?

– Не зрозуміла, чи що? Звісно, Зільберович.

– І чого він хотів?

Я розповів.

Дружина скипіла. Не так через Зільберовича, як через мене. Та що це таке! Та з якого дива! Може, ми взагалі вже прощаємося навіки, у нас зосталося декілька днів, але ти і їх готовий розтринькати на кого завгодно, тільки не на сім'ю. Це ти сам винен, ти сам себе так поставив, що вони дозволяють собі поводитися з тобою, немов із хлопчиськом. Подумаєш, він уявив себе пупом землі, а ти до нього бігатимеш, як тільки він тебе пальцем поманить.

Це вона, звісно, мала на увазі не Зільберовича. Я їй сказав, що я сам глибоко обурений, на кожен поклик відгукуватися не збираюся і ні в яке Торонто, звісно, не поїду.

Я говорив це цілком щиро, злився більше на себе самого й водночас дивувався тій дивній психічній силі, що діяла на мене, попри фантастичну відстань, яка нас розділяла.

Ця сила мене якимось чином гіпнотизувала, виводила зі стану рівноваги, жодні реально пояснимі причини не змушували мене їй підкоритися, але не підкоритися їй я міг, тільки проявивши відчайдушний внутрішній спротив. Не зрозуміло?

Спробую пояснити простіше.

Зільберович телефонував мені не від власного імені (власного імені в нього ніколи не було), а за дорученням іншої людини. Цьому іншому я не був підпорядкований у службі, не залежав від нього матеріально, на стані моїх справ його ставлення до мене ніяк не могло позначитися.

Ну, якби я його хоч якось шанував і готовий був кидатися стрімголов виконувати його розпорядження, так і цього ж не було. Більше того, у моїх очах він зі своїми претензіями на володіння остаточною істиною взагалі видавався фігурою комічною.

І все-таки, коли він мене до чогось закликав, я просто ціпенів і відчував, що відмовити йому мені не до снаги.

Тепер було те саме.

Як я мав реагувати на дзвінок Зільберовича? А ніяк. Комусь забагалось, що я мушу все кидати і кудись мчати. А мені здається, що я нікому нічого не винен, не мушу навіть і відповідати. У мене своїх справ по саму зав'язку.

Але щось мене нервувало й схиляло до думки, що не відповісти зовсім – незручно. Клянучи останніми словами й Зільберовича, і його, так би мовити, патрона, а почасти й себе самого, я вигадував подумки варіанти відмови, розпочавши з найзверхнішого (телеграфом): кому треба, той іде.

Коротко, чітко і зрозуміло. Але нереалістично. Бо уявити ситуацію, в якій Він іде до мене, навіть просто неможливо, а що я до Нього іду, це й уявляти годі.

Але чому, чому, чому?

Чому я не можу встояти перед цією людиною, яка мені не приший кобилі хвіст?

– Чому це ти ходиш такий збуджений? – закричала на мене дружина. – Що це ти смалиш цигарку за цигаркою й щось там мимриш?

– Хіба я щось мимрю? – здивувався я.

– Не тільки мимриш, але й пику кривиш, і дулі комусь сучиш. Якщо ти не можеш послати їх подалі, дай відповідь якось ввічливо. Скажи, що ти захворів, що в тебе якась конференція, що тобі треба книжку дописати.

– Еге ж, – засумнівався я, – а він скаже: а кому потрібні твої книжки?

– Ну, якщо вже він так скаже, то ти йому також можеш сказати: а кому потрібні твої книжки? На хамство завжди треба відповідати хамством. Ти сам себе ставиш на останнє місце, тому й інші ставлять тебе туди ж.

Вона мала рацію, як завжди.

Але коли вона поїхала в банк, я зателефонував в аеропорт, просто про всяк випадок.

Як я і передбачав, жодних прямих рейсів із Мюнхена в Торонто взагалі не існує, а летіти з пересадкою у Франкфурті – це вже занадто. З якого дива я маю долати такі перешкоди?

Хоча якщо розібратися, не гарячкуючи, то пересадка без речей не така вже й важка. Та ще й у Франкфурті у мене була одна, так би мовити, інтимна справа, заради якої просто так я б, звісно, нізащо не попхався. Але якщо за одним заходом...

Новий Леонардо да Вінчі

Із Леопольдом Зільберовичом (по-простому – Лео) я познайомився на початку шістдесятих років через його сестру Жанету, з якою тоді навчався в університеті. У літературних (чи, мабуть, точніше мовити, наближених до літературних) колах тієї доби Лео був однією з найпомітніших фігур.

Високий патлань у засмальцьованому тьмяному костюмі із зацерованими ліктями та одутлинами на колінах, він невтомно пересувався Москвою, буваючи, здається, одночасно і в редакціях найліберальніших журналів, і в Будинку літераторів, і на всіх поетичних вечірках, і на всіх прем'єрах.

Він був особисто знайомий з усіма бодай трохи відомими поетами, прозаїками, критиками та драматургами, яких (кожного окремо) підкорював знанням та тонким розумінням їхньої творчості. Кожному він міг при нагоді процитувати його катрен, рядок із роману чи репліку з п'єси та надати процитованому іноді несподіваного, але оригінального й обов'язково схвального для автора тлумачення.

Я не пам'ятаю, чим він займався офіційно (здається, був десь позаштатним літконсультантом), але головним його покликанням було відшукувати та плекати молоді таланти.

Через багато років, потрапивши на Захід, я зустрічав найрізноманітніших літературних агентів, які сидять у великих офісах, розсилають видавцям рукописи своїх клієнтів, тобто ведуть великий та прибутковий бізнес.

У наших умовах Зільберович робив те саме, але без усілякого зиску. Більше того,

сам злидар як церковна миша, він самотужки, як міг, підгодовував відкритих ним геніїв, не сподіваючись навіть на те, що вони колись подякують йому.

Як тільки відкритий ним талант починав друкуватися й не мав нужди в п'ятаку на метро, він одразу ж викреслював із пам'яті Зільберовича, але Лео нічого й не вимагав. Його альтруїзм був таким щирим, що сам себе він ніколи не вважав альтруїстом.

Покинутий одним генієм, він відразу ж знаходив іншого й носився з ним як із писаною торбою. Зі мною він, між іншим, теж колись носився. Він був одночасно моїм прихильником, зброеносцем та просвітником. Усе мною написане він знав напам'ять.

У ті часи, коли мені часто доводилось читати власні опуси в різних компаніях, Лео, звичайно, завжди був там. Він примощувався десь у куточку і, тримаючи свій портфель на колінах, уважно слухав, а коли справа доходила до якогось ефектного пасажу чи вдалої гри слів, Лео, передчуваючи це місце, заздалегідь усміхався, кивав, презирався з присутніми, заохочуючи їх звернути увагу на те, що от-от станеться. І якщо публіка на це місце також реагувала позитивно, Зільберович розходився в усмішці та потопав у хвилі гордості, неначе це він такого мене породив.

Згадуючи цей період свого життя, я дійшов висновку, що для письменника, звичайно, найголовніше – мати природжений талант, але на самому початку шляху дуже важливо зустріти такого от Зільберовича.

Наш роман із Зільберовичем закінчився, коли він зустрів Сим Симича Карнавалова.

Почувши перший раз це прізвище, я сказав, що воно несполучне з хоч трохи пристойним письменником. Таке прізвище міг би мати конферансьє чи бухгалтер, але письменник – ніколи.

Тоді я навіть уявити собі не міг, що з часом звикну до цього прізвища й воно мені здаватиметься не лише нормальним, але й цілком визначним.

Я пам'ятаю першу захоплену розповідь Зільберовича про колишнього зека, який, працюючи грубником у дитячому садку, пише приголомшливу (визначення Лео) прозу. Цей чоловік, заробляючи шістдесят карбованців на місяць, живе цілком аскетично, не п'є, не курить, вживає найневибагливішу їжу. Він пише з ранку до ночі (з перервами лише на сон, споживання їжі та підкидання вугілля), не потураючи собі ніяк, практично ні з ким не спілкуючись, бо, по-перше, боїться доносителів, а по-друге, цінує кожну свою хвилину.

Але з ним, Зільберовичем, він (Лео підкреслив це особливо) не лише спілкувався півтори години поспіль, але навіть прочитав йому вголос кілька сторінок із якогось свого твору.

– То як? – запитав я з прихованими ревностями.

– Старий, – урочисто мовив Зільберович, – повір моему смаку, це справжній геній.

І сказав це таким тоном, з якого не складно було зрозуміти, що хоча я теж у деякому сенсі, може, і геній, але все ж, можливо, не зовсім справжній.

Зільберович жив тоді на Строминці. З матір'ю Клеопатрою Казимирівною та з Жанетою. У них була окрема двокімнатна квартира. Цю небачену на ті часи розкіш вони мали тому, що дідусь Лео, Павло Іллєч Зільберович (партійна кличка Серебров), був героєм громадянської війни, на котрій, на щастя для наступних поколінь Зільберовичів, і загинув. Якби він загинув пізніше в таборах, житлові умови його онука навряд чи були б такими гарними. Мати та сестра Лео жили в одній кімнаті, а в нього була своя, окрема. Вона була вся обвішана портретами дорогих його серцю людей. На найбільшій, збільшеній зі старого знімка світлині був зображений дідусь Зільберович, років двадцяти п'яти, з чапаєвськими вусами, у шкірянці та з маузером на боку. Дідусь Зільберович був єдиним військовим у колекції портретів. Інші – улюблені письменники Лео, починаючи з Чехова та закінчуючи мною.

У цій кімнаті ми часто зустрічались, я читав йому свої перші оповідання.

Та й не лише я. Тут бувало багато поетів та прозаїків мого покоління, і навіть Окуджаву я вперше побачив та почув саме у Зільберовича.

Хоча я з першого разу дещо приревнував Зільберовича до Карнавалова, але я й гадки не мав, що вони можуть так зблизитись. Однак вони заприятелювали. Щоправда, не відразу.

Карнавалов, судячи з усього, був таким собі відлюдником і нових знайомих підпускати до себе не поспішав. Але і від Зільберовича, якщо він у когось закохувався, відбитися не так-то легко.

Він телефонував, заходив, пропонував свої послуги: щось віднести, принести чи навіть передрукувати рукопис.

Якось, о другій чи третій години ночі, мені подзвонила Жанета: зник Лео. О сьомій ранку пішов і досі немає. Уже звертались у бюро нещасливих випадків, мати лежить із серцевим нападом, Зільберовича немає.

– Ну то й що, що немає? – сказав я. – Хіба це вперше, коли він пізно повертається?

Вона сказала: ні, не вперше, але між ними така домовленість – якщо він затримується, він телефонує не пізніше за 0 пів на дванадцятю.

Уранці зателефонував Зільберович і попросив мене негайно приїхати до нього.

Виявляється, він всю ніч був у Карнавалова. Той дав йому, не виносячи з дому, прочитати свій роман. Зільберович читав до ранку й тепер був такий щасливий, неначе провів першу ніч із коханою жінкою.

– Старий, повір мені, – Лео витримав паузу, – це новий Толстой.

Зізнаюсь, ця його оцінка мене приголомшила. Якби він назвав Карнавалова Гоголем, Достоевським, Чеховим чи навіть Шекспіром, це скільки завгодно. Але річ у тім, що Толстим раніше він називав мене. А припустити, що на землі можуть існувати одночасно два Толстих, і тим потішатися я, зрозуміло, не міг.

Я, природно, запитав Лео, що ж за роман написав цей новий Толстой. Лео охоче відповів, що в романі вісімсот шістдесят сторінок, а має назву він «КПЗ».

– КПЗ? – здивувався я. – Про міліцію?

– Чому про міліцію? – спохмурнів Лео.

– Ну що таке КПЗ? Камера попереднього затримання?

– А, ну так, звичайно, – сказав Лео, – але роман цей не про міліцію. І взагалі це не просто роман. Це лише один том із задуманих шістдесяти.

Я гадав, що недочув, і попросив Лео повторити цифру. Він повторив. Я запитав тоді, чи не був цей новий Толстой пацієнтом божевільні. Лео сказав, що, звісно, був.

– Природно, – сказав я. – Якщо людина задумала написати шістдесят романів по тисячі сторінок, їй місце саме у психлікарні.

Як людина надто прогресивних поглядів, Лео розгнівався і почав на мене кричати, що з такими висловлюваннями мені слід звернутись кудись у КДБ або пошукати собі друзів серед лікарів інституту імені Сербського. Там мене зрозуміють. А він, Лео, мене не розуміє.

Ми тоді сильно погиркалися, я грюкнув дверима й пішов, думаючи, що назавжди. Але це було не вперше й не востаннє.

Наступного дня Лео зайшов до мене з пляшкою та сказав, що вчора він погарячував.

Але коли ми випили, він мені знову торочив про свого генія й добrehався до того, що той не лише Толстой, а ще й Леонардо да Вінчі. Він така оригінальна людина, що свої романи,

зважаючи на їхню велич і за об'ємом, і за змістом, називає не романами й не томами, а брилами.

– Уся велика зона, – сказав Зільберович, – складатиметься з шістдесяти брил.

– До чого тут велика зона? – не зрозумів я. Зільберович пояснив, що «Велика зона» – це назва всієї епопеї.

– А отож знову про табори, – промовив я.

– Дурень, табори – це мала зона. Утім, мала зона як частина великої зони там теж буде.

– Зрозуміло, – сказав я. – А КПЗ – частина малої зони. Так?

– Ось, – сказав Зільберович, – типовий приклад ординарного мислення. КПЗ – це не частина малої зони, а роман про ембріональний розвиток суспільства.

– Що-о? – вигукнув я.

– Ну ось послухай мене уважно. – Зільберович скинув піджак на спинку стільця й забігав по кімнаті. – Уяви собі, що ти сперматозоїд.

– Вибач, – сказав я, – але мені легше собі уявити, що ти – сперматозоїд.

– Добре, – з легкістю увійшов у нову роль Зільберович. – Я – сперматозоїд. Я вивергаюся у життя, але не один, а у складі двохсотмільйонного натовпу таких самих нікчемних хвостатих пугловків, як і я. І потрапляємо ми одразу не в тепличні умови, а в кислотно-лужне середовище, де вижити вдасться лише одному. І ось усі двісті мільйонів починають боротьбу за це єдине місце. І всі, крім одного, гинуть. А цей один перетворюється на людину. Народжуючись, він думає, що він єдиний у своєму роді, а виявляється, що він знову один із двохсот мільйонів.

– Що за маячня! – вибухнув я. – На землі людей не двісті мільйонів, а чотири мільярди.

– Так? – Лео зупинився й глянув на мене з подивом. Але швидко знайшов заперечення: – На землі, авжеж. Але ж мова йде не про всю землю, а лише про нашу країну, чому епопея і має назву «Велика зона».

– Слухай, – не витримав я, – ти торочиш таку дурню, що в мене від тебе навіть голова розболілась. Велика зона, КПЗ, сперматозоїди... Що між цими поняттями спільного?

– Не розумієш? – запитав Лео.

– Ні, – сказав я, – не розумію.

– Добре, – розпочав Зільберович терпляче. – Спробую пояснити. Уся епопея та кожний роман окремо – це багато найрізноманітніших шарів. Біологічний, філософський, соціальний та політичний. Тому і суміш різних понять. Це, крім усього, література великої суспільної напруги. Тому внутрішньоутробна частина життя людини розглядається, як попереднє ув'язнення. Із попереднього ув'язнення вона потрапляє в ув'язнення довічне. І лише смерть є торжеством свободи.

– Ну що ж, – підсумував я. – Життя, тим паче в наших конкретно-історичних умовах, можна розглядати як довічне ув'язнення. А що, ці сперматозоїди описуються як живі люди?

– Звичайно, – сказав Зільберович, чомусь зітхнувши. – Звичайні люди, вони борються для того, щоб потрапити в ув'язнення, але ті, що програли, набувають свободу. Зрозумів?

– Ну, так, – погодився я. – Так більш-менш зрозуміло. Хоча трішки штукарьски. А ось ти мені скажи простіше, цей роман, чи всі ці романи – вони за радянську владу чи проти?

– От невіглас! – не стримався Зільберович і лягнув себе по стегну. – Ну, звичайно ж, проти. Якби вони були за, невже я тобі про них розповідав би!

Я не хочу, щоб мене зрозуміли хибно, але коли Лео захопився цим Леонардо Толстим, бігав до нього та говорив лише про нього, я сприйняв це як несподівану зраду. Річ у тім, що я, сам того не усвідомлюючи, звик мати Лео завжди під рукою як відданого прихильника, якого завжди можна послати за цигарками або за пляшкою горілки й викинути з голови, коли він не потрібен. Я звик, що у будь-який час можу прийти до нього, прочитати йому щось нове та вислухати його захоплення. А тут він якось різко змінився. Ні, він, як і раніше, мене вислуховував і навіть хвалив, але вже не так. Уже не чудово, не геніально, не приголомшливо, а добре, вдало, непогано. А ось у Карнавалова...

І ліпить мені з Карнавалова якусь цитату.

Більше того, відтоді, як він став наближеним до самого Карнавалова, у його ставленні до мене з'явилась якась панська поблажливість і навіть пихата зарозумілість, ніби він сам став майже Карнаваловим.

Усе це я згадував у літаку, котрий летів за маршрутом Франкфурт – Торонто.

Геній із Бескудникового

Скільки б я не ревнував, не приховував свою заздрість за іноді вдалими, а іноді й зовсім заяженими дотепами, цей віднайдений Зільберовичем на звалищі новоявлений геній

бентежив мою уяву. І коли Зільберович із демонстративною пихою повідомив мені, що Сим Симич дякуючи його, Зільберовича, особистій протекції погодився мене прийняти, я, у свою чергу, вельми іронічно подякував за надану честь та пояснив Зільберовичу, що погоджуються прийняти когось зазвичай лише великі начальники, а різні грубники та інша дрібнота не погоджуються прийняти, а просять, щоб до них зайшли.

— І взагалі, я геніїв бачив вдосталь, — мовив я, — і вони мене не дуже й обходять. Але з тобою я можу сходити просто з цікавості та й тільки.

Певна річ, я ризикував тим, що Зільберович психоне й не візьме мене, але ризик, чесно кажучи, був, взагалі, невеликий.

Знаючи Зільберовича як облупленого, я розумів, що йому також хочеться напустити туману й мені, і Сим Симичу, показавши нам обом один одного. Тому що, панькаючись зі своїм Леонардо, він все ж іноді згадував, що і я теж чогось вартий.

Коротше кажучи, якось взимку надвечір ми зібралися і, прихопивши з собою пляшку «Кубанської», поперлися до чорта в зуби у Бескудникове.

Вивалившись з електрички на обмерзлу платформу: колючий сніг у писок мете, темрява (усі ліхтарі перебиті), тхне промерзлим смітником та ще чимось бридким.

А потім під гавкіт місцевих псів плентались якимись закутками та вибоїнами, де не зламати ногу можна лише з дуже великою вправністю еквілібриста.

Але врешті-решт знайшли цей дитячий садок і цей моторошний підвал, пропахлий мишами, цвіллю та просякнутим потом одягом.

В одній із кімнат склепу й проживав цей новоявлений геній та ідол Зільберовича.

Кімната мала розмір приблизно сім-вісім квадратних метрів. Стіни із зеленими шпалерами, подекуди обдертими, а де-не-де вогкими та запушеними памороззю. Під самісінькою стелею маленьке віконце, та ще й з ґратами, як у камері. Обстава: залізне іржаве ліжко, застелене сірою суконною ковдрою, кухонний нефарбований стіл із шафкою для посуду та шухлядою, в котрій лежали саморобний ніж, виготовлений із полотна слюсарної ножівки, алюмінієва виделка, що давно втратила один із чотирьох зубів, та кварта, теж алюмінієва, лита, з викарбуваними на ній ініціалами господаря «С. К.».

Прикрас на стінах ніяких, крім маленької іконки у дальньому кутку.

Ще були дві лампочки. Одна, гола, під стелею та інша, так би мовити, настільна. Власне кажучи, це була навіть не лампа, а якась бридка конструкція, скручена з дроту та обгорнута абияк газетою з горілими плямами. Варто ще згадати два облізлих стільчики,

тумбочку та велику ковану скриню з колодкою. У кутку біля дверей – туалетна полочка, що була шматком дошки, обцвяхованої бляхою, колись пофарбованою у блакитне, але фарба дуже облізла. На полиці лежав уламок дзеркала розміром із долоню, частина безпечної бритви (затискачі для леза і власне лезо, але без ручки), помазок (також без ручки – лише щетина), а в прямокутній консервній банці з-під шпротів – розмоклий шматок мила, такого чорного і такого смердючого, котре і в радянських крамницях міг би знайти не кожний. Під полочкою був прибитий до стіни садовий умивальник з алюмінієвою мискою під ним, а ліворуч від полочки – вішак, на котрому висіла просякла вугільним пилом тілогрійка. Інша тілогрійка, чистіша, була на господареві. А ще він був вбраний у ватяні штани та валянки з колошами.

Був він високого зросту, сутулий, лице ямкувате, зуби металеві.

– Познайомся, Симич, це мій друг. Він, до речі, на відміну від тебе, член Спілки письменників, – голосно сказав Зільберович у звичній для себе невимушеній манері.

Симич невпевнено протягнув мені руку й замість «здоров» вимовив:

– Добре.

І глянув на мене швидко та сторожко, як це зазвичай роблять колишні зеки.

Подейкують, у сучасних літаків є спеціальна локаторна система розпізнавання об'єктів, що перетинаються в повітрі: свій – чужий.

У зеків це не система, а вироблений роками нюх. У мене є підстави вважати, що Симич не сприйняв мене за чужого. Хоча поведив себе для першого знайомства досить дивно. Без видимої іронії, але з якоюсь все ж шпилькою запитав:

– А ви, виходить, ось так просто офіційно вважаєтесь письменником? І у вас навіть документ є, що ви письменник?

– Ну, так, – відповів я, – так, вважаюсь. І навіть є документ.

– А ви свої книги пишете просто на друкарському станку чи як?

– Ні, – кажу, – навіщо ж. У мене є друкарська машинка «Ерика», я на ній так ось чик-чик-чик і пишу.

Зільберович відчув, що наша розмова завертає в якесь не гоже русло, і перебив:

– Симич, а ти ось цією ручкою пишеш?

Тільки коли він це запитав, я помітив, що на столі біля лампи стояв каламар, а з нього стирчала груба дерев'яна ручка з обгризеним кінцем. Востаннє я бачив таку в конторі якогось колгоспу на ціліні.

– Авжеж, – мовив Симич та поглянув на мене виклично. – Саме нею й пишу.

– Симич, – сказав Зільберович, – адже ж я подарував тобі самописку. Де вона?

– А, самописку. – Він відсунув шухлядку стола та витягнув пластмасову шабатурочку з маркою «Союз».

– А навіщо ж ти пишеш цією гидотою? – запитав Зільберович.

Відверто кажучи, поведження Зільберовича мене також іноді дратувало, але в цьому випадку він, мені здалося, не сказав нічого особливого. Проте Симич чомусь раптом розгнівався, глянув на бідолаху Лео так, ніби намагався пропекти його поглядом наскрізь.

– Такою гидотою, – процідив він із ненавистю, – і навіть гіршою гидотою, і навіть гусячою негіддю написана уся світова література. Ніякими не друкарськими машинками, не ериками та гариками, а такою ось гидотою.

Потім він таки подобрішав і навіть дозволив Зільберовичу відкоркувати пляшку. Сам він, щоправда, випив сливе нічогісінько, а решту видуддили ми із Зільберовичем. Причому пили по черзі з хазяйського кухля. І солонцювали плавленим сирком із цибулею.

Мені здалося, що наші стосунки вже встановились, але коли Зільберович попрохав Симича щось почитати, той знову мов чемериці наївся і, уп'явшись у Лео очима, стверджував, що читати йому нічого, бо він взагалі нічого не пише. А коли іноді щось і нашкрябає, то тільки для себе. Мабуть, він мені все ж не довіряв.

Зате Зільберовичу довірився так, що навіть сповістив йому нагальну таємницю своєї скрині. Таємниця полягала в тому, що всі тринадцять написаних брил та заготовки до сорока семи ненаписаних зберігались саме у цій скрині під комірною колодкою. Про що, певна річ, Зільберович (великий охоронець таємниць!) і оповів тієї сніговійної ночі, коли ми, спотикаючись у задубілих ковдобах, плентались назад до електрички.

– Ну, тепер ти зрозумів? – промовив Зільберович, хвилюючись. – Ти зрозумів, що Симич – геній?

– Містер Зільберович, – відповів я йому на це, – а ви не могли б, хоча б під час п'ятики, чесно пояснити мені, яке у вас ставлення до жіночої статі?

– Що ти маєш на увазі? – Лео зупинився та повернув до мене своє сине в темряві обличчя

з довгим носом.

– Я маю на увазі, чому ти при своїх зовнішніх даних і з таким видатним рубильником, котрий, згідно з легендою, повинен відповідати іншим частинам тіла, бігаєш весь час за геніями, хоча міг би бігати за молодницями? Скажи чесно, ти педик чи імпотент?

– Послухай, – мовив Зільберович, зіщулившись від холоду та притримуючи вилоги пальця. – А тобі обов'язково все треба знати?

– Мені не треба, але цікаво, – сказав я. – Але ти можеш не відповідати.

– Можу не відповідати, – завівся він, – а можу і відповісти. Чи, точніше, запитати. Ось ти можеш мені пояснити, навіщо все це потрібно і що в цих бабах доброго?

– Отакої! – здивувався я, дещо зніяковівши. – Доброго, звичайно, нічого немає, але цікаво. Поклик природи. Та ти що, йолоп? – розлютився я. – Не розумієш?

– Ні, – сказав Зільберович. – Не розумію. Ти гадаєш я ненормальний? Нормальний. У мене все працює, я все випробував. Ну так, ну приємно. Але заради п'яти хвилин задоволення стільки метушні до та опісля.

– А ти, виходить, із жінками метушитись не бажаєш?

– Не бажаю, – мотнув головою Зільберович.

– А з геніями волієш?

– З геніями волію.

– Ну й телепень, – бовкнув я.

– Сам телепень, – відповів мені Зільберович. Це був єдиний раз, коли я поцікавився особистим життям Зільберовича.

Ватажок і стадо

Нині я не маю наміру переказувати всю історію Симича, вона достатньо добре та широко відома. Про Карнавалова вже написані тисячі чи, можливо, десятки тисяч статей, дисертацій і монографій. Про нього навіть знято декілька документальних фільмів і один художній (щоправда, досить слабкий). Усі люди мого покоління добре пам'ятають, як Карнавалов, розпочавши друкуватись за кордоном, одразу ж став всесвітньо відомим. Уся радянська влада – і Спілка письменників, і журналісти, і міліція – стала з ним

до бою не на життя, а на смерть, але нічого вдіяти не змогла.

На самому початку, коли він надрукував першу свою брилу, влада просто сторопіла. Це був час, коли наш уряд загравав із Заходом, сподіваючись там щось купити чи вкрати, і після всіх халеп із Солженіциним та іншими скандалів із письменниками уникав.

Тому дали вказівку з Карнаваловим поводитись гуманно. Провести з ним бесіду, нехай складе покуту в «Літературной газеті» і дасть слово більше на Заході не друкуватись. Отож, коли його вперше викликали до слідчого, розмова була м'якою. Слідчий виявився великим шанувальником літературного таланту автора брил.

— Я, звичайно, не фахівець, — сказав слідчий, — я просто читач. Але мені ваш роман дуже сподобався. Над деякими сторінками я навіть плакав. — І аж пошморгав носом і протер окуляри, зображуючи, як він скімлив. — Жаль лише, що роман опубліковано у вельми невдалий час. В інші роки ми б це навіть вітали, але нині, коли міжнародна ситуація ускладнилась, наші вороги, певна річ, намагатимуться використати ваш твір із конче лихою метою.

Аби цього не сталося, слідчий запропонував, не гаючись, дати міжнародним імперіалістам гідну відсіч на сторінках «Літературной газеты».

Симич пообіцяв це зробити, але, прийшовши додому, скликав просто в котельні прес-конференцію для іноземних журналістів. І виголосив перед ними сильну промову проти комунізму та комуністів, яких він нарік чи то заглотними комуністами, чи просто заглотниками.

Резонанс був надзвичайний. Симич одразу ж зажив слави не лише найкращого у світі письменника, але й героя. Про цього відважного росіянина заговорив увесь світ. А тільки-но світ вгамовувався і влада сподівалась, що коли усілякий гамір стихне зовсім, відразу ж його і жерти, він не був дурнем, негайно друкував нову брилу. Галас зчинявся іще більший, і можливий його арешт міг наробити міжнародного скандалу, потужнішого за вторгнення в Чехословаччину чи Афганістан. Влада вертілась наче в'юн в ополонці. Пропонувала йому виїхати по-доброму. Він не лише не зробив цього, але, пам'ятаючи оказію із Солженіциним, звернувся до всього світу з проханням не погоджуватись приймати його, якщо заглотники задумують випхати його з країни силоміць.

Влада просто заквилила, не знаючи, що робити. Арешт не пройде. Шанувальники Карнавалова (а їх у нього з'явились тисячі) пильнували за його діяльністю та діями влади. Влада побоювалась, що відвертий арешт Карнавалова спричинить бунт. Автомобільна катастрофа була б шита білими нитками. Залишалось тільки таємне вигнання, але як та куди його заслати, якщо всі західні держави відмовились? Тоді-то в КДБ й здійснили блискучу вельми оригінальну операцію.

Симича заарештували об одинадцятій вечора за цілковитої таємничості. Родичів ізолювали, телефон вимкнули не лише в нього, але й у всіх сусідів. У пресу нічого не проскочило б, якби не кореспондент агентства ЮПІ, який випадково проїжджав мимо. Він бачив, як Симича виводили з дому та заштовхували у «воронок». Але доки він перевіряв ці відомості, доки передавав їх телетайпом, Симича над Голландією вже випихали з парашутом із літака. Як стало згодом відомо, голландська поліція, виявивши на своїй території такого незвичайного десантника, намагалась тієї ж ночі перештовхнути його до Бельгії, але бельгійці, якимось чином пронюхавши про задуману операцію, зосередили на кордоні свої війська та заштовхали його назад. Голландцям нічого не залишилось, як зробити гарну міну, коли гра погана. Уранці уряд цієї країни звернувся із заявою, мовляв, хоча Нідерланди володіють незначною територією, однак на ній знайдеться достатньо місця для письмового стола пана Карнавалова. Утім, уже через декілька днів Карнавалов виявив бажання вибратись до Канади, оскільки природа цієї країни найбільше нагадувала йому ту, серед котрої він виріс. Так усе врешті-решт і завершилось усім на радість.

Здається, що я заліз кудись не туди й розповідаю те, що й без мене всім відомо. А моє завдання полягає зовсім не в цьому. Власне кажучи, ніякого завдання у мене зовсім і немає, я просто згадую окремі моменти наших із ним стосунків, не завжди найважливіші й часом навіть не дуже пов'язані між собою.

Адже, коли ми познайомились, була, як згодом стали говорити, «відлига». Усе розтавало, і всі відмерзли. Навіть колишні зеки. І навіть замкнений у собі відлюдько Сим Симич.

Я в нього бував і потому. Із Зільберовичем чи без нього. Урешті-решт, угледівши, що я не маю проти нього ніяких злісних намірів, Симич мені почав довіряти й навіть давав читати не лише «КПЗ», але й з інших брил окремі розділи.

Він ішов до своєї котельні шурувати вугілля, а я сидів за його кухонним столом та читав захоплюючись.

Між іншим, я ще тоді звернув увагу на один розділ із «КПЗ». Він був великим, близько ста сторінок, і з усієї оповіді вирізнявся. На початку розділу навіть було зазначено, що він не для прихильників легкої лектури, а лише для допитливого читача. Слово «допитливий» Симич добув, певна річ, зі словника Даля, котрий він регулярно читав і у своїй роботі постійно використовував. Тож я виявився досить допитливим і увесь цей розділ терпляче прочитав. Хоча він був більше схожий не на розділ із роману, а на наукове дослідження. Називався він «Ватажок і стадо». Там знову згадувався цей горезвісний сперматозоїд, який один із двохсот мільйонів кудись там продирається. І було сказано, що природа поділяє усі живі істоти, від сперматозоїдів до вищих тварин, на ватажків та членів стада. Багато уваги приділялось поведінці баранів, вовків, гусей, тюленів, і всі відзначені автором закони проектувалися, зрозуміло, на людське суспільство. Де також існує природний розподіл на ватажків і стадо.

У нас із Симичем тоді й виникла перша серйозна суперечка з цього приводу. Він саме повернувся з котельні і, стоячи посеред кімнати, їв перлову кашу з миски. Мене він не пригощав, але я, щоправда, цього й сам не їв би. Я сказав йому, що розділ мені дуже припав до душі, але все ж тваринний світ та людське суспільство мають суттєві розбіжності. І хоча у людини також є стадне почуття, але у неї все ж таки більш розвинені індивідуальні якості, потяг до свободи, і взагалі, підсумував я, люди не повинні сліпо підкорятись природі, людське суспільство має ґрунтуватись на засадах плюралізму. Це слівце, «плюралізм», тоді увійшло в моду в наших колах, і всі його вживали до ладу й не до ладу. І я його теж бовкнув вельми необачно. Я ще й не здогадувався, що це найненависніше для нього слово. Моя промова його так обурила, що він увесь затрясся і мало не вдавився кашею.

— Плюралісти! — заверещав він. — Та вони навіть гірші за заглотників. Ти сам не розумієш, що ти верзеш. Візьми хоча б зграю гусей. Ось вони кудись летять. У них завжди є ватажок. А якщо не буде ватажка, а будуть лише плюралісти, вони розлетяться на різні боки і всі загинуть.

— А це якраз приклад дуже невдалий, — заперечив я. — У гусей влаштовано усе не зовсім так. У них спочатку один веде зграю, потім інший, у них також є гусяча демократія.

— Гівнократія! — гаркнув Симич. — У демократії нічого доброго немає. Якщо станеться пожежа, тоді всі демократи та всі плюралісти шукають одного, який їх виведе. Ці хвалені демократії давно зогнивають, гинуть, потопають у розкоші та порнографії. А нашому народу це не личить. Наш народ завжди висуває зі своїх лав того одного, який знає, куди йти.

Тоді вперше в мене виникла підозра, що під цим одним він має на увазі себе.

Нині подекують, що це він, потрапивши на Захід, так сильно змінився. А я кажу, що він завжди був таким. Якось, я пам'ятаю (того разу, до речі, він також їв перлову кашу), ми говорили про Афганістан, і я мовив, що ця війна жахлива. А він відповів: жахлива, але необхідна. Бо коли ми заглотників проженемо, нам потрібен буде вихід до Індійського океану.

Я йому сказав:

— Симич, перш ніж перейматися про вихід до Індійського океану, ти хоча б трішки дав би ладу виходу зі свого підвалу. Дошки якісь поклав би, бо така багнюка, що втопитися можна.

Але такі суперечки були зазвичай поодинокі. А загалом і його брили, і поведінка мене приголомшили, тож я відразу поставив Симича над усіма іншими і в його присутності

страшенно ніяковів.

Ліричний відступ про бороду

Понад усе мене вражала в ньому цілковита відсутність будь-якої метушливості та жаги друкуватися, стати відомим, отримувати гонорари, жити у затишному помешканні, вишукано харчуватися та вдягатись. Тому я був дуже здивований, коли Симич, уже на порозі слави, почав надавати значення своїй зовнішності й навіть запустив бороду. Узагалі я вважав, що борода йому не личить і навіть суперечить його внутрішній подобі. Але згодом мені довелося визнати, що і в цьому він достеменно знав, що робив. Точно знав, коли запустити бороду, а коли поголити. Якби, ще працюючи грубником, він запустив бороду будь-яку завдовжки, вона навряд чи йому хоч якось прислужилася. Хіба що він уславився б серед мешканців Бескудникового міським божевільним. Зрозуміло, заради такої слави він ніколи не погодився б на незручності, пов'язані з бородою, а зважаючи на характер його тодішніх обов'язків, це було б ще й пожежонебезпечно. А ось коли прийшла слава, а з нею натовпи прихильників та журналістів, коли прийшов час світлин на обкладинках та телевізійних інтерв'ю, тоді борода була до ладу. Розтиражована мільйонами телеекранів, вона справляла надзвичайне враження.

Загалом, у мене про бороду є ціле дослідження, котре кожний охочий зможе знайти майже в будь-якій бібліотеці світу. Але для тих, кому ліньки ходити до бібліотек, я поясню коротко, що, на моє глибоке переконання, борода відіграє надважливе значення у поширенні передових ідей, учень та опануванні умами. Я вважаю, що марксизм ніколи б не зумів скорити маси, якби Маркса свого часу поголили б бодай силоміць. Ленін, Кастро, Хомейні не змогли б здійснити революції, якби були голені. Звичайно, захоплювати владу в тій чи тій країні або підкорювати території вдавалось іноді вусатим і навіть безвусим. Але жодному голобородьку ще не вдалося набути слави пророка.

Не зайве було б зазначити, що борода від бороди відрізняється. Аби виокремитись із загальних лав, бородач має уникати всякого натяку на наслідування. Ніколи не слід заводити бороду, котру можна назвати марксівською, ленінською, хошимінівською чи толстовською. У такому разі вас можуть залічити не в пророки, а лише в послідовники. Сим Симич це добре зрозумів, але оптимальне рішення віднайшов не відразу. Попервах він сягнув занадто далеко і запустив бороду таку довгу, що під час швидкої ходи іноді сам на неї наступав. Це було і незручно, і безглуздо, бо на зйомках широким планом борода не вписувалась у кадр. Довелося вкорочувати, і звідтоді істинно карнавалівською вважається борода, котра лише трохи прикриває коліна.

Дехто може мені закинути, чи не занадто багато уваги я приділяю бороді. Як би пророк не казався, головне в ньому не зовнішність, а його думки та ідеї. Це загальна омана, котру я багато років і, правду кажучи, невдало намагаюсь розвіяти. Думки та ідеї пророків другорядні. Пророк передусім діє не на мізки, а на гормональну сферу, для чого і необхідні

борода та жести, відповідні викрутаси та гримаси. Натовп, збуджений сексуально, помилково вважає, що оволодів ідеями, заради котрих варто руйнувати церкви, будувати канали та знищувати собі подібних. Цікаво, що розбурхуючи сексуальну енергію мас, пророки самі дуже часто бувають імпотентами й говорять жіночими голосами. Утім, Симича це твердження стосується лише почасти. Голос у нього справді тонкий, але все інше, як я чував, у повному порядку, і саме це, всупереч моїй концепції, заважало мені визнати його справжнім пророком.

Наречений

Я розповідаю про події, свідком котрих мені довелося бути, так непослідовно, бо внаслідок всього, що зі мною сталося, я втратив внутрішнє відчуття різниці між минулим та майбутнім.

Коли Симич став знаменитим, його відразу визнали всі до одного. Говорити про нього можна було лише у найшляхетніших тонах, не допускаючи найменшої критики. А вже коли він одружився з Жанетою, при ній взагалі невільно було мовити, що, припустимо, мені якась окрема фраза чи рядок із Симича не сподобались. Усе, що робив Симич, було так безумовно чудово, що навіть визначення «геніально» здавалося недостатнім.

Але Жанета, між іншим, оцінила його не відразу. Я пам'ятаю той період, коли він мене не лише здивував, але навіть приголомшив тим, що закохався у неї з першого погляду і враз вирішив спокусити своїм «КПЗ», принісши його особисто їй для прочитання в канцелярській папці з коричневими тасьмами.

Жанета тепер про це зовсім не пам'ятає, але тоді вона до «КПЗ» поставилась вимогливо.

— Нумо, скажи, — говорила вона мені, — чому він пише так довжелезно й чому в нього герої усі якісь безкрилі, безхребетні та неповноцінні? Куди вони кличуть й до чого ведуть? Чому він все наше життя зображує лише чорними фарбами? Невже він не може знайти в ньому нічого позитивного? Ну, звичайно, усі знають, окремі помилки та зловживання були, і партія про них сказала з усією прямою. Але врешті-решт, скільки можна про одне й те саме. Адже не лише погане у нас було. Бо скільки побудовано нових міст, заводів, електростанцій...

Схожі промови я чував від Жанети задовго до цієї розмови. Раніше, щоправда, вона їх виголошувала впевненіше. А тепер і в неї з'явилися деякі сумніви в правоті «нашої справи». Від одних ідеалів вона непомітно для себе віддалялась, але до інших ще не дійшла.

Як тепер пам'ятаю, опинившись якось на Строминці й не маючи в кишені двох копійок, вирішив я відвідати Зільберовича без дзвінка.

Піднявшись на четвертий поверх, біля дверей Зільберовича ніс у ніс здибався я з людиною в усьому білому та парусиновому: парусинові штани, парусиновий піджак, парусинові черевики, начищені зубним порошком, і кашкет зразка ранніх тридцятих років (де він тільки його знайшов?) – теж із парусини.

– Сим Симич, доброго дня! – привітався я.

Він глянув на мене якимось дивно, ніби не впізнаючи, і, нічого не відповівши, повільно та навпомацки, як сліпий, пішов униз сходами.

Двері мені відчинила Клеопатра Казимирівна. Вона була страшенно схвильована та пошепки повідомила мені, що хвилину тому «це опудало» посваталось до її Неточки (так вона звала свою доньку).

– Але це ж просто нахабство! – обурилась вона. – Не маючи ніякого становища, та ще й у такому віці...

До речі, щодо віку: Симичу тоді було лише сорок чотири роки, але на вигляд він був значно старшим.

Клеопатра Казимирівна сказала мені, що Лео незабаром прийде, а Неточка в себе. І пішла на кухню. Жанета у перкалевому халаті сиділа на підвіконні та дивилася на вулицю (мабуть, намагалась побачити, як він виходить із під'їзду).

На округлому столі посеред кімнати стояла нерозкоркована пляшка алжирського вина та манікюрне приладдя в шабатурочці, обтягненій червоним оксамитом.

Жанета зі мною зазвичай не була відвертою, а тут раптом розговорила та розповіла докладно, як Симич прийшов, як хвилювався, як довго пив чай і не йшов, як нарешті підвівся і по-старомодному запропонував їй руку та серце. А коли вона піднесла йому гарбуза, він розлютився і пообіцяв, що вона ще ревно жалкуватиме про своє рішення, бо про нього невдовзі дізнається весь світ.

– Ти собі уявляєш? – вимовила вона мені, хвилюючись та виявляючи водночас якусь дивну для неї невпевненість. – Про нього дізнається весь світ! Ти можеш собі це уявити?

– Можу, – відповів я коротко.

– Чому? – здивувалась вона. – У світі є десятки чи сотні тисяч письменників, і кожний із них сподівається уславитись на весь світ.

– Так, – погодився я, – кожний сподівається. Але хтось із них сподівається даремно.

Ти ж читала в нього, що лише один із двохсот мільйонів сперматозоїдів вибивається в люди.

– Ти думаєш, ваш Симич і є той один? – запитала вона, приховуючи за глузуванням сумнів.

– Він притьма впертий, – мовив я уникливо.

– Він божевільний, – брякнула вона. – Ти знаєш, що він мені набазікав? Що він мало не царського походження. Це оцей, рахівник у парусиновому кашкеті.

Вона ці свої слова, я гадаю, давно призабула, а я ніколи не наважився б їх їй нагадати.

У вас є айдентифікейшен?

Ми їхали місцевою дорогою 4, достеменно дотримуючись інструкції: попереду блакитний «шевроле» із забрьоханим багнюкою номером, за ним – я у взятій на прокат «тойоті». Як і було наказано, я намагався тримати дистанцію, не надто наближаючись до «шевроле», але й не спускаючи його з ока.

Я міркував, куди, цікаво, дивиться канадська поліція і чому вона не звертає уваги на те, що номер забрьоханий, хоча в околицях Торонто, судячи з побляклої трави, дощів не було давно. І звичайно, думав я про Симича, про його дивацтва та химерні звички й про цю ідіотську гру в шпигуни, у якій треба затуляти вікна авто та заляпувати номерний знак.

– Теж мені, невловимий Джо, – мовив я самому собі, згадавши анекдот про вершника, який уявляв себе невловимим тому, що ловити його ніхто й не намагався.

Водій переднього автомобіля знав свою справу добре. Він тримав одну й ту саму швидкість, не роблячи різких маневрів, і заздалегідь вмикав сигнал повороту.

Після містечка, котре мало назву, здається, Лоренсвіл, розпочався великий сосновий ліс за охайною огорожею з металевої сітки. Ми проїхали повз цю сітку декілька кілометрів, і водій «шевроле» ввімкнув правий поворот.

Спуск у ліс привертав до себе увагу лише тим, що був майже непомітний. Але на початку лісової дороги на паркані висів великий білий щит із таким текстом:

ATTENTION!!!

PRIVATE PROPERTY!

TRESPASSING STRICTLY PROHIBITED!

VIOLATORS WILL BE PROSECUTED! [5 - Увага!!! Приватна власність! Прохід суворо заборонений! Порушники будуть покарані! (англ.)]

Вочевидь, водія «шевроле» це попередження не стосувалось.

Після ще кількох кілометрів сухого, рінистого шляху ми нарешті наткнулись на зелені залізні ворота, від котрих в обидва боки розходилась та зникала у лісі така сама залізна огорожа. Точніше, наткнувся на ці ворота лише я на своїй «тойоті». Перед «шевроле» ворота відчинились, а переді мною саме встигли зачинитись.

Я, звісно, здивувався, але нетерпеливості не поспішав й розглядав ворота, над якими була широка залізна смуга у вигляді арки, а на цій смузі великими російськими літерами зазначалося:

ОТРАДНОЕ

Я вже раніше чував, що Симич так назвав свій маєток. Не встиг я випалити цигарку, як ворота відчинилися знову, і я заїхав всередину. Але недалеко. Бо за воротами був ще шлагбаум та смугаста вартівня, з котрої вийшли двоє кубанських козаків – один білий, інший негр, обое з обвислими вусами та довгими шаблями на боку.

Білий при ближчих розглядинах виявився Зільберовичем.

– Здоров був! – вигукнув я йому. – Ти що це так припарадився?

– У вас є який-небудь айдентифікейшен? – запитав він, не виявляючи жодної ознаки, що впізнав мене.

– Ось тобі айдентифікейшен, – гаркнув я і тицьнув йому дулю під ніс.

Негр схопився за шаблю, а Зільберович скривився.

– Слід показати айдентифікейшен, – повторив він.

Тим часом негр відчинив багажник мого авто і, нічого в ньому не знайшовши, крім запаски, відразу ж зачинив.

– Слухай, Лео, – сказав я Зільберовичу обурено, – я через тебе провів шістнадцять годин у дорозі, відчепись від мене зі своїми ідіотськими жартами.

– Потрібен айдентифікейшен, – наполегливо повторив Лео й скося глянув на негра, який, наблизившись, дивився на мене недоброзичливо.

– Ну добре, – здався я. – Якщо наполягаєш на тому, аби грати в цю дивну гру, ось тобі документ. – Я розгорнув і показав йому своє водійське посвідчення.

Він оглянув його уважно. Як на прохідній надсекретного закладу. Декілька разів звірив мене з карткою і картку зі мною. І лише після цього простягнув руки для обіймів до мене:

– Ну, здоров був, старий!

– Іди до дідька! – випалив я, вихопивши свої права та відштовхуючи його.

– Та гаразд, гаразд, годі чмихати, – мовив він, ляскаючи мене по спині. – Ти ж сам знаєш, КДБ за Симичем полуює, а вони, якщо схочуть, загризувати можуть кого хочеш під кого хочеш. Ну, ходімо. Чогось із доріжки рубанемо. Гей, Томе! – звернувся він до чорного козака англійською. – Постав його машину десь поблизу стайні.

У маєтку

Маєток, на території якого я опинився, нагадував щось на зразок чи то Будинку творчості письменників в Малеевці, чи то урядового санаторію в Барвісі, куди я одного разу цілком випадково потрапив.

Довга триповерхова будівля з напівкруглим ганком і колонами. Перед ганком доволі великий, прямокутний, вимощений червоною цеглою майдан, і від нього вусібіч променями розходяться асфальтовані алеї, обсажені по краях молодими березами. Зліва від будинку двійко акуратних котеджів із маленькими вікнами, праворуч – невелика церковка з трьома скромними цибульками і якісь іще споруди віддалеки навпроти головної садиби. А там іще далі поблискує на призахідному сонці озеро.

На майдані я побачив смугастий стовп із фанеркою угорі та написом «СРСР».

– Що означає Сі-Пі-Сі-Пі? – запитав я у Зільберовича.

– Що це за Сі-Пі-Сі-Пі? – не зрозумів він.

– Ну он на стовпі що написано?

– Ах це! – засміявся Зільберович. – Ну, старий, ти даєш! От що значить емігрантська звичка до латинських літер. Але це, старий, не англійською написано, а російською: Ес-Ер-Ес-Ер.

– Це що ж, із радянського кордону потягли?

– Та ні, це Том зробив. Ну гаразд, ти потім усе зрозумієш.

Якась істота жіночої статі в дуже відвертому згорі і знизу червоному сарафані, стоячи до нас спиною, поливала з шлангу клумби з хризантемами. Потворнішої фігури я в житті своєму не бачив. Вона складалася з величезного заду, а все решта з нього виростало наче випадково.

Покинувши мене, Зільберович підкрався до цього заду і вчепився в нього обома руками.

– Ой, леле! – скрикнула власниця заду, й озирнувшись, виявилася молодою дівцею з простолюдним обличчям, всіяним ластовинням. – Це ви, пане, – сказала вона, усміхаючись пришепекувато. – Ви все шуткуєте і шуткуєте, а потім Том пита мене, відкіля синяки.

– А ти приходи до мене, я їх попудрю, – пожартував Зільберович і, поплескавши її дружельно, сказав мені: – Це наша Степанида, Стеша. Вона дружина Тома, який перед цим витвором, – він ще раз поплескав витвір, – встояти не міг.

– Та ви ж, пане, усі кобелі, – сказала Стеша, й далі всміхаючись: – і в жінки ніякого іншого місця не прикмічаєте.

Ми пішли далі, і я зауважив Лео, що його ставлення до статевого питання за час, що минув, здається, змінилося.

– Та ні, – знімає Лео. – Не змінилося. Але тут, знаєш, життя таке усамітнене, нудне й іноді хочеться якось розвіятися.

– А цей Том куди дивиться?

– А він нікуди не дивиться, – безпечно відповів Лео. – Він натура широка.

Коли ми наблизились до ганку, на ньому з'явилася істота, яка відразу кинулась мені на груди. Це була пристойних розмірів вівчарка. Я збирався попрощатися з життям, коли відчув, що вона лиже мені носа.

– Плюшу! – закричав Зільберович, відтягуючи собаку. – Що ж ти за гад за такий, за поганець! Та що ж ти за пес! Не дарма Симич прозвав тебе Плюралістом.

– Плюралістом? – перепитав я здивовано.

– Авжеж, – сказав Зільберович. – Зі всіма без розбору лижеться. Справжній плюраліст. Але ми його, щоб не ображати, звемо Плюшем.

Слідом за Плюшем на ганок вийшла російська красуня в червоному шовковому сарафані, батистовій хустинці, сап'янових чобітках, з великою світло-русою косою, акуратно викладеною довкруг голови.

– Леле, кого ж це Бог послав! – сказала вона, сонячно всміхаючись мені згори.

Це була Жанета.

Вона легко збігла з ганку, і ми тричі, як годиться в іноземців, що поважають російські звичаї, розцілювались.

– Ти зовсім не змінилася, – сказав я Жанеті.

– Мені ніколи змінюватися, – відповіла вона. – Ми тут усі працюємо по шістнадцять годин на день. А от ти посивів і погладшав.

– Таки так, – визнав я сумно. – Що є, те є.

– Ну, ходімо, потрапезуємо, чим Бог послав.

Ми зійшли на ганок і опинилися в просторому вестибюлі з колонами. Перед нами до діжечки з кактусом вели широкі сходи, встелені килимом, праворуч були двостулкові скляні двері, завішані зсередини чимось квітчастим, над дверима висіло розп'яття.

Жанета перехрестилася. Зільберович зняв кубанку й також перехрестився. На мій подив, він виявився голомозим.

– А ти чого ж лоба не хрестиш? – покосувала на мене Жанета. – Войовничий безбожник?

– Та ні, – сказав я. – Не войовничий, а легковажний.

У трапезній я потрапив в обійми Клеопатри Казимирівни, яка так само, як і я, за ці роки помітно погладшала. Вона була вбрана у темно-зелену сукню, у трохи світліший фартух і білий начіпок.

Лео повісив шаблю на гачок біля дверей. Ми примостились скраєчку ненакритого, персон на дванадцять, дубового стола. Стільці також були дубові.

Клеопатра Казимирівна відразу ж принесла з розташованої поряд кухні казанок із капустаком, а Жанета розставила дерев'яні ложки і миски.

– Що питимеш, квас чи компот? – запитала Жанета.

– А що, іншого вибору немає? – запитав я насторожено. Зільберович наступив мені на ногу й підморгнув.

– Спиртного не тримаємо, – сухо сказала Жанета.

– А, авжеж, – сказав я, – ви, звичайно, не тримаєте. Зате я тримаю.

Я зігнувся за своїм чемоданчиком типу дипломат, у якому лежала куплена ще у франкфуртському аеропорту пляшка німецької горілки «Горбачов».

– У цьому домі спиртного взагалі не п'ють, – зупинила мене Жанета.

«О Господи!» – подумав я з серцем, але нічого не сказав.

Зільберович штовхнув мене коліном. Я його зрозумів і попросив квасу, смак якого вже забув.

Капусяк, на мій подив, виявився геть несолоним, і я став обдивлятися по столу.

– Тобі щось потрібно? – запитала Жанета.

– Так, – сказав я. – Солі, якщо можна.

– Ми солі не вживаємо, бо у Сим Симича діабет і безсольова дієта.

– А, авжеж! – сказав я розчаровано. – Я не подумав. А в мене якраз сольова дієта.

– Еге ж, – розсміялася Жанета. – У тебе дієта сольова й алкогольна.

– Точно, – підтвердив я. – І ще тютюнова.

– До речі, – зауважила Жанета, – у нас в приміщеннях не палять.

– Нічого, – заспокоїв я її. – Зараз тепло, я й на вулиці можу покурити.

Після капусняка подали перлову кашу з молоком, завдяки якому відсутність солі відчувалася менше.

Клеопатра Казимирівна детально розпитувала мене про життя в Німеччині, про дружину й дітей, як ми живемо, чим займаємося. Я пояснив: син навчається в реальшулі, донька в гімназії, я працюю, дружина допомагає мені та їздить на закупи.

– Вона навчилась водити машину? – запитала Клеопатра Казимирівна.

Я сказав: ні, не навчилась, їздить на велосипеді.

– На велосипеді? – перепитала Жанета. – Але це ж незручно. Сукня може задертися чи потрапити в колесо.

Я запевнив її, що ця небезпека моїй дружині не загрожує, бо вона в джинсах їздить.

– У джинсах, – здивувалася Жанета. – Ти дозволяєш їй ходити в джинсах?

– Вона в мене дозволу не запитує, – сказав я. – Але я не бачу в джинсах нічого поганого.

– Неточка у нас стала така сувора, – зауважила Клеопатра Казимирівна. – Жінка мусить ходити в тому, в чому їй призначено Богом.

На це я зауважив, що, як мені доводилося чути, Бог сотворив жінку голою, а от джинси тепер вдягають усі – і чоловіки, і жінки, і гермафродити.

Я ще хотів сказати щось із цього приводу, але Зільберович так наступив мені на ногу, що я мало не скрикнув і, міняючи тему, делікатно запитав, чому ж це не видно господаря.

– А він вже повечеряв, – сказав Лео.

– Але він вийде чи мені ліпше до нього зайти?

Жанета презирнулася із матір'ю, а Лео одверто засміявся.

– Сим Симич, – сказала Жанета, – після вечері справами не займається.

– Так, – сказав я зі стриманим невдоволенням, – але я ж не у своїй справі приїхав.

– А він після вечері ніякими справами не займається, – повторила Жанета. – Ні своїми, ні чужими.

– Так-так, старий, – підтвердив Зільберович. – Він тебе прийняти ніяк не може. Він словник Даля завчає, а там буде Баха слухати, він перед сном завжди Баха слухає, він без Баха заснути не може.

Я відсунув кашу й підвівся. Я сказав:

– Ви мені, звичайно, вибачте... У першу чергу, ви, Клеопатра Казимирівна, і ти, Жанета, але я такого ставлення просто не розумію. Я до вас у гості не набивався. Я не маю зайвого часу. Мене чекає далека і, можливо, навіть дуже небезпечна подорож. Я до вас приїхав лише тому, що Лео дуже наполягав. Я не спав ніч, я добирався до вас шістнадцять годин із пересадками...

– Ну, старий, старий, ну що ти скипів? – Зільберович схопив мене за руку й потягнув униз. – Ну, добирався, ну стомився. Так відпочинеш тепер. Поки Нетка тобі ліжко приготує, ми з тобою побалакаємо... – Він знову підморгнув мені й скопив очі на мій дипломат. – Ляжеш, виспишся, а завтра розберемося.

Звідкілясь згори линула тиха мелодія. Як великий знавець музики, я відразу впізнав твір Баха «Гарно темперований клавір».

На білому коні

Клятий Зільберович! Мало йому було привезеного мною «Горбачова», то він іще 0,75 бурбону потім притяг, запевняючи, що американці вважають бурбон кращим у світі напоем. Але вони ж цей кращий напій сильно розбавляють содовою, а ми нерозбавлений заїдали квашеним огірком.

Звичайно, розбавляти такий напій – це дурня і навіть блюзнірство, але змішувати його з горілкою, мабуть, було не варто.

Надсилу розліпивши повіки, я роззирнувся.

Я лежав на дерев'яному тапчані з жорстким матрацом. У якомусь дивному приміщенні – чи то тюремна камера, чи то чернецька келія. В одному кутку божниця, у другому таз і сільський умивальник (невже той самий, бачений мною років двадцять із гаком тому в підвалі у Симича?). Манюсінке віконце під самою стелею, а крізь нього вриваються в приміщення всілякі прегидотні звуки. Якась сволота б'є в бубон і дує у пискливу дудку. Ну що за нахабство! Ну хіба можна в таку рань?..

Я підніс до очей годинника й отетерів. За двадцять дванадцята, а я досі сплю. І це в будинку, де господар і всі його помічники працюють з ранку до вечора.

Господи, ну навіщо ж я стільки пив? Ну чому я не можу, як люди, як американець якийсь, налити трішки в склянку, розбавити содовою й провадити спокійну таку, врівноважену розмову про Данте чи податки?

Утім, і в нас розмова була по-своєму цікава. Лео спочатку корчив із себе поважного і втаємниченого, а потім, надудлившись, дещо випаткав про їхнє тутешнє життя. Живуть вони відлюдькувато. Симич щодня пише по двадцять чотири сторінки. Іноді він працює в кабінеті, час, гуляючи по маєтці. Гуляючи, він пише в блокноті. Списавши черговий листок, жбурляє його, не дивлячись, на землю, а Клеопатра Казимирівна і Жанета відразу ці листки підбирають і складають. Забігаючи наперед, скажу, що я потім бачив, як це відбувається. Симич гуляє з блокнотом, а дружина й теща тихо ходять за ним. Коли він жбурляє черговий листок, вони підхоплюють його, тут-таки читають, і Жанета негайно оцінює написане за однобальною системою. «Геніально!» – каже вона пошепки, аби не заважити автору.

Колись точно так само вона оцінювала Леніна. Я пам'ятаю, ще в університеті взяв у неї якусь ленінську брошуру (здається, «Держава і революція»), так там слово «геніально» було написано на берегах чи не навпроти кожного рядка.

Усе-таки змішувати «Горбачова» з бурбоном не варто. Голова тріщала жахливо, і в мене навіть з'явилися думки, що з п'ятикою слід зав'язувати. І я навіть дав собі слово, що зав'язу. Тільки б от похмелитися, а потім рішуче зав'язати.

Бубон досі гупав і дудка свистіла, не даючи зосередитися.

Я став на табурет і дотягнувся до вікна. Глянув надвір і не повірив своїм очам. На площі перед будинком, під смугастим стовпом із табличкою «СРСР», стояв радянський солдат в однострої з автоматом через плече. Я у відчай струснув головою. Що це таке? Радянські війська вторглися в Канаду чи мені вже чортики ввижаються?

Скосивши очі, я побачив негра Тома з саксофоном і Степаниду з бубоном навіть більшим за її зад. Як я й передбачив, вони не грали, а тільки настроювалися.

Потім з'явилися дві російські красуні в барвистих сарафанах і хустинках. Одна з них тримала на руках коровай, а інша тарілку з сільничкою.

Потім... Я не зрозумів точно, як це вийшло. Спочатку, здається, почувся удар дзвону, потім Том затрубив щось бравурне, а Степанида ударила в бубон. І вмить на алеї, що йшла від дальніх будівель, з'явився дивний вершник у білих шатах і на білому коні.

Грав саксофон, гув бубон, собака біля ганку рвався з ланцюга й гавкав. Кінь поривався вперед, гриз вудила й мотав головою, вершник його стримував і наближався повільно, але невмолимо, як фатум.

Як я вже сказав, він весь був у білому. Біла накидка, білий камзол, білі штани, білі чоботи, біла борода, а з боку довгий меч у білих піхвах.

Я відчинив вікно навстіж і висунув голову, щоб краще бачити і чути. Уважно вдивившись, я впізнав у вершнику Сим Симича. Обличчя його було натхненним і суворим.

Симич наблизився до вартового. Саксофон і бубон змовкли. Симич якось раптом перегнувся, зробив рух рукою, і над ним у сонячному промінні сяйнув довгий і вузький меч. Схоже було, що він збирається знести нещасному солдатіві голову.

Я заплющив очі. Розплющивши їх знову, я побачив, що солдат стоїть із піднятими вгору руками, автомат його лежить на землі, але Симич досі тримає меча над його головою.

– Відповідай, – почув я дзвінкий голос, – навіщо служив залотній владі? Відповідай, проти кого тримав зброю?

– Прости, батечку, – відповідав солдат голосом Зільберовича. – Не з власної волі служив, присилували до того сатанинські залотники.

– Чи ж клянешся надалі служити лише мені й стійко битися супроти залотних комуністів і прислужних плуралістів?

– Так точно, батечку, обіцяю служити тобі супроти всіх твоїх ворогів, берегти кордони російські від усіх ненависників народу нашого.

– Цілуй меча! – наказав батечко.

Опустившись на коліна, Зільберович приклав меча до губів, а Симич перетнув уявну лінію кордону, після чого дві писані дівиці (тепер у мене вже не було сумнівів, що їх зображали Жанета й Клеопатра Казимирівна) піднесли йому хліб-сіль.

Симич прийняв хліб-сіль, простягнув дівицям руку для поцілунку і, пришпоривши коня, віддалився однією з бокових алей.

На цьому церемонія, вочевидь, скінчилася. Усі учасники розійшлися.

Доки я натягував штани, Зільберович, як був, у формі та з автоматом, зазирнув до мене в келію.

– Усе спиш, старий? – сказав він із докором. – І навіть репетиції нашої не бачив.

– Бачив, – сказав я. – Усе бачив. Тільки не второпав, що все те означає.

– Чого ж тут не зрозуміти? – сказав Зільберович. – Тут і розуміти нема чого. Симич тренується.

– Невже сподівається повернутися на білому коні? – насмішкувато запитав я.

– Сподівається, старий. Звичайно, сподівається.

– Але про таке смішно навіть думати.

– Бачиш, старий, – добирав слова Зільберович. – Колись ти зустрів Симича в підвалі, злиденного й голодного, зі скринєю, набитою нікому не потрібними брилами. Тоді тобі його плани також здавалися смішними. А тепер бачиш, що правда була його, а не твоя. То чому б тобі не припустити, що він і тепер бачить далі за тебе? Генії завжди бачать те, що нам, смертним, бачити не дано. Нам застається лишень довірятися їм чи не довірятися.

Зізнаюсь, його слова мене майже не зачепили. Його колишня висока думка про мене давно вже розвіялася. Він Симича підносив під хмари, а мене ставив на один рівень із собою чи навіть нижче. Бо він все ж був при генії, а я теліпався сам по собі. Але я, розуміючи, що Лео людина пустопорожня, не образився. Я поглянув на годинника й запитав Зільберовича, як він думає: отримаю я місце на шестигодинний рейс просто в аеропорту чи варто забронювати його заздалегідь по телефону.

Зільберович поглянув на мене чи то здивовано, чи то знічено (я точно не зрозумів) і сказав, що полетіти сьогодні мені аж ніяк не випаде.

– Чому? – запитав я.

– Бо Симич із тобою ще не говорив.

– Ну так у нас іще досить часу.

– Це в тебе досить часу, – зауважив Зільберович – А в нього ні. Він хотів тебе прийняти під час сніданку, але ти спав. А в нього все розписано по хвилинах. О сьомій він встає. Півгодини – біг підтюпцем довкола озера, десять хвилин – душ, п'ятнадцять хвилин молитва, двадцять хвилин – сніданок. О восьмій п'ятнадцять він сідає за стіл, за чверть дванадцята сідлає Глагола...

Глаголом Симич назвав коня, якого я знав ще слабким, щойно відлученим від матері лошатком. Саме за цим жеребцем ми і їздили з Руді в Камарг. А потім я віз його на теплоході в Канаду. Він був ще маленький і хирлявий. Дорогою його хитало так, що він не міг стояти на ногах. Його нудило, і він нічого не їв, крім шматочків цукру, якими я годував його з руки. Я багато годин провів у спеціально влаштованому для нього стійлі. Я сидів там на низькій лавці, клав його голову до себе на коліна й однією рукою почісував шерстинки між вухами, а другою протягував йому кубик рафінаду, який він спершу обнюхував, а потім обережно брав своїми м'якими губами. Він був маленький і слабкий, а тепер он яким красенем вимахав.

– Отже, за чверть дванадцята він сідлає Глагола і?..

– ...І о дванадцятій проводить репетицію в'їзду в Росію. Потім знову праця до другої. Із другої до о пів на третю він обідає...

– Дуже добре, – сказав я. – Нехай під час обіду і прийме.

– Не може, – зітхнув Зільберович. – Під час обіду він проглядає читалку.

– Що проглядає?

– Ну, газету, – роздратовано сказав Лео. – Ти ж знаєш, що він бореться з іноземними словами.

– Але після обіду в нього, сподіваюсь, є вільний час?

– Після обіду він сорок хвилин займається зі Степанидою російською мовою, потім півгодини спить, бо йому потрібно відновлювати сили.

– Ну, після сну.

– Після сну в нього знову маленька зарядка, душ, чай і робота до сьомої. Потім вечеря.

– Знову з газетами?

– Ні, з гляділкою.

– Зрозуміло, – сказав я. – Отже, телевізор дивиться. Розважається. А я його чекати буду?

– Та ти що! – замахав руками Зільберович. – Які там розваги! Він дивиться лише новини і лише півгодини. А потім знову працює до о пів на десяту.

– Ну, гаразд, нехай прийме мене після о пів на десяту. Тоді я принаймні поїду завтра

вранці.

– Від о пів на десяту до о пів на одинадцяту він читає словник Даля, потім у нього лишається півгодини на Баха, і час спати. Та ти, старий, не хвилюйся. Завтра він тебе неодмінно прийме. Тільки ти вже сніданок не проспи.

– А ви таки нахаби! – сказав я гнівно.

– Хто це ми?

– Ну, я не казатиму про решту, але ти нахаба, а твій Симич нахаба тричі. Крім того, що примусив мене через півсвіту пертися, так ще тут викобенюється. У нього розклад, у нього часу немає. Мені мій час врешті-решт також для чогось потрібен.

– Точно, – стрепенувся Зільберович. – Твій час потрібен тобі, а його час потрібен усім, всьому людству.

Тут я остаточно оскаженів. Я, між іншим, ці посилання на народ і людство просто терпіти не можу. І я сказав Зільберовичу, що якщо Симич потрібен людству, то нехай він до людства і звертається. А я негайно їду на аеродром. І, до речі, сподіваюся, що всі мої транспортні витрати будуть оплачені.

– Про це, старий, зовсім не переймайся, він все знає і все оплатить. Але ти дурня не корч. Якщо ти поїдеш, він так розгнівається, ти навіть не уявляєш.

Зрештою він мене вмовив, я зостався.

Після обіду Зільберович запропонував мені сходити по гриби. Я погодився, але запитав, чи можна дорогою провідати Глагола. Мені було цікаво, упізнає він мене чи ні.

Зільберович погодився, але сказав, що стайня, де нині стоїть жеребець, збуджує в нього неприємні асоціації. Які саме асоціації, я спершу не зрозумів.

Стайня була простора, довга, побудована для кількох коней, але тільки одне стійло – з самого краю – було зайнято Глаголом, який мене одразу ж упізнав. Він зрадів мені, як дитина, голосно заіржав, застукав копитом і потягнувся до мене мордою через невисоку дерев'яну загорожу. Я також був йому радий, погладив його по загривку, почухав між вухами і, звичайно, пригостив цукром. Він гриз цукор, терся мордою до моєї щоки і потім не хотів зі мною розлучатися.

Із грибами нам не пощастило. Я знайшов один підосичник і дві сироїжки, а Лео взагалі повернувся порожняком.

Потім ми з ним милися в лазні. У справжній російській лазні з парилкою і дерев'яними мисками. У прилазні я побачив в кутку на лавці дюжину свіжих березових віників, вибрав найкращого і запитав Зільберовича, брати йому чи нам вистачить одного на двох.

– Мені не треба, – дивно всміхнувся Лео, – мене вже попарили.

Я не зрозумів, що це означає, але, коли Лео роздягнувся, я побачив, що вся його сутула спина навскоси вкрита малиновими пасмугами.

– Що це? – запитав я вражений.

– Том, собака, – без злості відказав Лео. – Якщо вже за що береться, то сили не шкодує.

– Не розумію, – сказав я. – Ви билися чи що?

– Ні, – сумно всміхнувся Лео. – Не ми билися, а він шмагав мене різками.

– Як це? – здивувався я. – Як це він міг тебе шмагати різками? І як це ти дозволив?

– Але не сам же він шмагав. Це Симич призначив мені п'ятдесят ударів.

Я саме знімав лівого черевика та так із цим черевиком і завмер.

– Так, – задирливо сказав Зільберович. – Симич запровадив у нас тілесні покарання. Ну, звісно, я сам винен. Він послав мене на пошту надіслати видавцеві рукопис. А я дорогою заїхав у ресторанчик, там приклався і рукопис забув. А коли вже біля самої пошти згадав, повернувся, його вже не було.

– А що ж, він був у єдиному примірнику? – запитав я.

– Ха! – сказав Зільберович. – Коли б у єдиному, він би мене взагалі убив би.

Ошелешений таким повідомленням, я мовчав. А потім раптом грюкнув черевиком по лавці.

– Лео! – сказав я. – Я не можу в цю дикість повірити. Я не можу уявити, щоб у наші дні, у вільній країні таку велику, тонку, мислячу людину, інтелектуала, шмагали в стайні, немов кріпака. Адже за цим не лише фізичний біль, але й образа людської гідності. Невже ти навіть не протестував?

– Ще й як протестував! – схвильовано сказав Лео. – Я стояв перед ним на колінах. Я його облагав: «Симич, – кажу, – це ж перший і останній раз. Я клянусь тобі своєю честю, це ніколи не повториться».

– І що ж він? – запитав я. – Невже не пожалів? Невже його серце не здригнулося?

– Еге ж, у нього здригнеться, – сказав Зільберович і змахнув із лівого ока сльозу.

Я так розхвилювався, що підхопився і забігав по прилазні з черевиком у руці.

– Лео! – сказав я. – Так більше не повинно бути. З цим треба покінчити негайно. Ти не маєш нікому дозволяти поводитися з тобою, як із німою скотиною. Ось, друже мій, одягайся, ходімо. – Я сів на лавку і заходився назад натягувати черевика.

– Куди підемо? – не зрозумів Лео.

– Не підемо, а поїдемо, – сказав я. – В аеропорт поїдемо. А звідтіля махнемо в Мюнхен. Про гроші не хвилюйся, їх у мене до біса. Привезу тебе в Мюнхен, влаштую на радіо «Свобода», будеш там городити якусь антирадянщину, зате шмагати тебе ніхто вже не посміє.

Лео поглянув на мене й сумно всміхнувся.

– Ні, старий, яка вже там «Свобода»! Мій обов'язок залишатися тут. Розумієш, Симич, звичайно, людина своєрідна, але ти знаєш, генії всі схильні до чудацького, а ми мусимо їх покірно терпіти. Я знаю, знаю, – заквапився він, наче попереджаючи мое заперечення. – Тобі не подобається, коли я кажу «ми» і тим ставлю тебе на один щабель зі мною. Але я не ставлю. Я розумію, якийсь талант у тебе є. Але ти також мусиш зрозуміти, що між талантом і генієм – прірва. Недарма ж на нього молиться вся Росія.

– Росія на нього молиться? – сказав я. – Ха-ха-ха. Та його там давно всі забули.

Лео поглянув на мене уважно й похитав головою.

– Ні, старий, помиляєшся. Його не тільки не забули, але, навпаки, його вплив на уми зростає щодня. Його книжки не просто читають. Є таємні гуртки, де їх вивчають. У нього є прибічники не лише серед інтелігенції, а й серед робітників, і в партії, і в КДБ, і в Генеральному штабі. Та коли хочеш знати, – Лео озирнувся на двері й прилип до мого вуха, – до нього минулого тижня приїжджав...

І понизивши голос до шелесту, Лео назвав мені прізвище члена Політбюро, який нещодавно побував в Америці.

– Ну, це вже ти заливаєш! – сказав я.

– Падлом буду, не брешу, – сказав Лео і по-блатному колупнув нігтем зуб.

Наступного ранку я встав раненько. Виходячи з дому, я побачив дві великі машини з вашингтонськими номерами. Одна легкова, друга автобус із написом «AMERICAN TELEVISION NEWS». Якись люди розкручували кабель і заносили обладнання в будинок. Лише один стояв, нічого не роблячи, кутив сигару.

– Джон? – здивувався я. – Це ви? Що ви тут робите? Хіба ви і для телебачення працюєте?

– О, так, – сказав Джон. – Я для всіх працюю. А ви що тут робите? Я гадав, ви вже далеко звідси. Якщо ви рішив передумати, вам доведеться платити дуже численна неустойка.

– Не хвилюйтесь, – сказав я. – До відльоту ще тиждень.

– Я не хвилююсь, – усміхнувся Джон. – Я знаю, що ви купив квиток. Я приїхав сюди не для вас, а для невеликий інтерв'ю у пан Карнавалов.

Із цими словами він пішов у будинок керувати встановленням обладнання, а я вирішив прогулятися вздовж озера.

Тут мені трапився Симич, котрий біг підтюпцем, він зі мною привітався не зупиняючись, наче ми щодня зустрічаємося з ним на цій доріжці.

Коли я прийшов до сніданку, там уже під керівництвом Джона метушилася вся команда операторів, освітлювачів і звукотехніків.

У ідальні за столом зібралися всі домочадці: Клеопатра Казимирівна, Жанета, Зільберович, Том і Степанида. Усі вони були схвильовані, а при моїй появі навіть зникнули, утім, усе відразу ж прояснилося.

Річ у тім, що, як дуже ввічливо сказала мені Жанета, Сим Симича зніматимуть у характерному домашньому оточенні за сніданком, серед найближчих людей, а оскільки я до найближчих не належу, то чи не буде моя ласка і чи не відмовлюся поснідати у себе в кімнаті.

Я образився і хотів тут-таки вийти. Зрештою, чого я тут сиджу? Чекаю, щоб оплатили мою поїзду? Я і сам достатньо забезпечений, щоб від такої нікчемної суми не залежати.

Я вже рушив до виходу, аж тут двері відчинилися й спочатку на візку завезли Джона, який, виставивши обтягнутий джинсами зад, припав до камери, а услід за Джоном з'явився й сам Сим Симич у тренувальному костюмі. Він йшов швидко, наче не помічав жодних камер і виношував у русі свої великі думки.

Утім, наблизившись до столу, він відразу змінився і повів себе, наче справжній денді, поцілував дружину, потім поцілував руку Клеопатрі Казимирівні, потис руку Степаниді,

Тома поплескав по плечу, Зільберовичу кивнув, а мені сказав:

– Ми вже бачилися.

Потім він сів на чолі столу, запропонував помолитися Господу і закричав тонким голосом: «Господи, іже еси на небесі...»

– Це о'кей, – перебив Джон, – це достатньо, ми все одно будем переклад на англійську. Тепер ви трохи їсти і розмовляти. І якщо можна, робити трохи усмішка.

– Ніяких усмішок, – сердито відрубав Симич. – Світ гине. Захід віддає заглотникам країну за країною, залізні щелепи комунізму вже підступили до самого нашого горла і скоро вирвуть кадик, а ви все либитеся. Ви живете занадто благополучно, ви розманіжилися, ви не розумієте, що за свободу слід боротися, що потрібно жертвувати собою.

– Яким чином ми повинні боротися? – ввічливо запитав Джон.

– Перш за все ви мусите відмовитися від усього зайвого. Кожен мусить мати тільки те, що йому вкрай необхідно. Ось погляньте на мене. Я всесвітньо відомий письменник, але я живу скромно. У мене є лише один дім, два котеджі, лазня, стайня й маленька церковиця.

– Скажіть, а озеро це ваше?

– Так, у мене є одне маленьке скромне озеро.

– Містер Карнавалов, як ви вважаєте, хто нині найкращий у світі письменник?

– А ви не знаєте?

– Я здогадуюсь, але я хотів би зробити це питання вам.

– Бачте, – сказав, подумавши, Симич, – якщо я скажу, що найкращий у світі письменник я, це буде нескромно. А якщо скажу, що не я, це буде неправдою.

– Містер Карнавалов, всім відомо, що у вас є мільйони читачів. Але є люди, які не читають ваших книжок...

– Річ не в тім, що не читають, – спохмурнів Симич, – а в тому, що не дочитують. А інші, не дочитавши, обгавкують.

– Але є люди, які дочитують, але не поділяють ваші ідеї.

– Нісенітниця! – нервово вигукнув Симич і стукнув по столу виделкою. – Нісенітниця і

бездум'я. Що таке – поділяють ідеї чи не поділяють? Для того щоб поділяти мої ідеї, треба мати мізки трохи більші за курячі. У заглотників мізки заплъовані ідеологією, а у плюралістів ніяких мізків взагалі немає. І ті й інші не розуміють, що я кажу істину і лише істину і що бачу на багато десятиліть вперед. Ось візьміть, наприклад, його. – Симич тицьнув в мене пальцем. – Він також вважається начебто письменником. Але він нічого далі сьогоdnішнього дня не бачить. І він замість того, щоб сидіти і працювати, іде кудись туди, в так зване майбутнє. Хоче дізнатися, що там відбудеться через шістдесят років. Я й так знаю, що там буде.

– Дуже цікаво! – вигукнув Джон. – Дуже цікаво. І що саме там буде?

Симич спохмурнів, відсунув миску й струсив із бороди крихти.

– Якщо світ не дійде до того, що я кажу, – сказав він, дивлячись просто в камеру, – нічого доброго там не буде. Ні там, ні деінде. Заглотники зжеруть весь світ і самих себе. Усе захоплять китайці.

– А якщо світ вас все-таки послухається?

– О, тоді, – пожвавішав і всупереч своїм принципам заусміхався Симич, – тоді все буде добре. Тоді розпочнеться загальне видужання, і розпочнеться перш за все в Росії.

– Якою ви бачите Росію майбутнього? Чи сподіваєтесь ви, що там візьме гору демократична форма правління?

– Ні в якому разі! – гаряче запротестував Симич. – Ваша розхвалена демократія нам, росіянам, не личить. Стан, коли кожен дурень може висловлювати свою думку і вказувати владі, що вона мусить чи не мусить робити, нам не підходить. Нам потрібен один правитель, який користується безумовним авторитетом і точно знає, куди йти і навіщо.

– А ви гадаєте, такі правителі бувають?

– Може, й не бувають, але можуть бути, – сказав Симич багатозначно й презирнувся з Жанетою.

– Я жакливо вибачаюсь, – сказав Джон, подумавши. – Ви маєте на увазі когось конкретного чи це лише теорія?

– Ах, чорт! – раптом запалився Симич. Він ляснув себе по коліну, встав і нервово заходив по кімнаті. – От бачите, якщо я вам скажу те, що я думаю, то відразу зчиниться жакливе виття, плюралісти усього світу на мене накинуться, як собаки. Скажуть: Карнавалов хоче стати царем. А я бути царем не хочу. Я художник. Я мислю художньо. Я мислю образами. Я беру образ, обдумую його й кладу на папір. Зрозуміло?

– О, так, – невпевнено сказав Джон. – Загалом, зрозуміло.

– Ну так от. Я царем бути не хочу. Я ще не всі свої художні завдання виконав. Але іноді історичні обставини складаються так, що людина змушена взяти на себе місію, яку їй Господь визначає. Якщо іншої такої людини не знаходиться у світі, то вона мусить взяти це на себе.

– Якби вам випала така місія, ви не відмовилися б?

– Я відмовився б, якби була бодай одна людина, якій можна було б довірити. Але нікого навколо немає. Навколо одна дрібнота. І лише тому, якщо Господь запрогне написати сторінку історії цією рукою, – Симич підніс руку з виделкою, – тоді що ж...

Симич не договорив, посмутнів – видно, засумнівався, що Господь вибере саме цю руку.

– Ну, та годі, – мовив він зі смиренням, тут-таки переходячи на наказовий тон. – Як вже буде, так і буде, а поки що сніданок закінчено, до праці пора.

Джон запитав Симича, чи можна зняти його за роботою, Симич сказав, що, звичайно, він працюватиме, а вони його можуть знімати, він звик працювати у складних умовах, і телебачення його не відволікає.

– Симич! – кинувся я до нього. – Але поки це та те, може, ми все-таки поговоримо?

– Не можу, – сказав Симич. – Я й так витратив вже занадто багато часу.

Наступного дня мене взагалі не допустили до сніданку, бо до Симича приїхав конгресмен Пітер Блох, і вони провели за сніданком короткі перемовини про ядерне роззброєння.

Я не стримався, спалахнув і заявив Зільберовичу, що в будь-якому випадку іду.

– Ну, зажди, зажди, – попросив Зільберович. – Я постараюся все владнати.

Секс-діжка

Через п'ять хвилин він повернувся із засмученим обличчям. Ні, сьогодні Симич прийняти мене не може ніяк. У нього забрали стільки часу, що він написав усього лише чотири сторінки. Можливо, йому доведеться відмовитися навіть від денного відпочинку й уроку зі Степанидою. Єдине задоволення, яке він собі залишає, це Бах, та й те тому тільки, що без Баха він не може заснути. А якщо він не засне, то й наступний день зіпсовано.

Вислухавши цю інформацію, я нічого не відповів і пішов до себе в келію збирати речі.

«Сволота і мерзотники! – подумки вигукував я, кидаючи у валізу брудні шкарпетки й пожмакані сорочки. – Йому його час дорогий, а мені не дорогий. Вони думають, що я тут сидітиму в очікуванні, доки вони мені не проплатять квиток. Чорта лисого! Не потрібен мені ваш квиток. Сам заплачу, небідний. Але тут не зостанусь більше жодної секунди. Нема дурних! Досить!»

Я вже хотів закрити валізу, але виявив, що там немає моїх домашніх капців. Куди ж вони заподілися?

Я роззирнувся по кутках, аж раптом двері відчинилися й на порозі з віником і совком у руках з'явилася Степанида.

– Ой, пане! – вигукнула вона. – Ви тутка?

– Чого тобі треба? – запитав я.

– Та чого ж, прибратися трохи хотіла. Я ж думала, ви ондечки, а ви, диви, тутка. То я тоді, може, опісля?

На її обличчі блукала властива їй ідіотська усмішка.

– Пожди, – сказав я, – ти моїх капців випадково не бачила?

– Капців? – перепитала вона й стала думати, наче я їй задав теорему Піфагора. – А, а як же! – здогадалась вона нарешті. – Це ваші ці сліпери[6 - Slippers – домашні капці (англ.)]. Такі рижі, без підборів. Як же, як же, бачила. Я їх туди під ліжко засунула, щоб не смерділи. Just a moment[7 - Just a moment – хвилиночку (англ.)].

Вона стала навколішки й полізла під ліжко, націлившись на мене своїм неймовірним задом. Коротка спідниця її задерлася, оголивши напівпрозорі трусики з тонким мереживом.

О Боже! Я завжди був небайдужим до цієї частини жіночої конструкції, але такої спокуси ніколи в житті не відчував. Ці дві наповнені загадковою енергією півкулі притягували мене, як магніт.

Борючись зі спокусою, я спробував відвести очі й роздратовано запитав, що це вона там так довго марудиться.

– Зараз, пане! – донісся її співучий голос з-під ліжка. – Хвильку, тільки очі до темряви

привикнуть.

— Та яка там темрява! — сказав я ї, нагнувшись, хотів сам зазирнути під ліжку, але втратив рівновагу і вчепився руками в обидві її половинки, які тут-таки затремтіли.

— Ой, пане! — донісся її зляканий голос. — Та що це ви таке робите?

— Нічого, нічого, — несамовито мимрив я, відчуваючи, як ніжні мережива сповзають із неї, наче піна. — Ти так і стій. Ти звикай до темряви. Зараз буде добре! Зараз ти все побачиш! Думаю, ти вже щось бачиш! — задихаючись, шепотів я, відчуваючи, як під моїм шаленим натиском вона слабшає і тане, як масло.

Мушу сказати, що я людина твердих моральних принципів. І всі мої знайомі знають мене як зразкового сім'янина. Але в цей момент я просто збожеволів і опанувати себе не міг.

Потім ми борюкалися на широчезному ліжку, перина лопнула, пух літав по всій кімнаті й прилипав до спітнілого тіла. Я втратив над собою всілякий контроль, стогнав, завивав, скреготів зубами. І вона також лебеділа мені всілякі ніжності, називаючи мене і миленьким, і золотеньким, і розбійником, і нахабою, і тишила мою гордість твердженнями, що такого мужчини вона в житті своєму не зустрічала.

Ми відлипли одне від одного лише перед обідом, на який я, пом'ятий і знесилений, ледве притягнув ноги. Я мав такий вигляд, що Жанета навіть запитала, чи, бува, не захворів я, а її проникливий братик не сказав нічого, але з його усміщеної пики я бачив, що він про все здогадався.

Мені було неприємно, що він здогадався, і я хотів поїхати після обіду, але, по-перше, не мав сил, а по-друге, вона обіцяла прийти до мене вночі. І прийшла, тільки-но Том її заснув, налігавшись бурбону.

Це була справжня секс-бомба. Чи, враховуючи особливості її статури, секс-діжка. Діжка, начинена сексом, як динамітом, без найменшої ознаки будь-якого інтелекту. Але вона вразила мене так, що я втратив розсудливість і готовий був, забувши і сім'ю, і всі свої плани, зостатися тут і, уп'явшись павуком у Степаниду, вмерти від виснаження сил.

Я навіть зрадив, дізнавшись, що під час чергового сніданку Симич знову поговорити зі мною не зможе, бо з видавництва надійшла верстка, а іншого часу для читання її, крім сніданку, у нього немає.

Але перед обідом, коли я тільки-тільки відпустив Степаниду, прибіг схвилюваний Зільберович і сказав, що Симич кличе мене до себе негайно.

Хороше

Симич так захоплено працював, що не почув, як я увійшов. Нахилившись над столом, він щось писав і, між іншим, зовсім не конторською ручкою, а кульковою фірми «Паркер». Конторська ж, та сама, з обгризеним кінцем, яка колись справила на мене враження, разом з іншими ручками й олівцями стирчала з алюмінієвої кварти з видряпаними на ній ініціалами «С. К.».

Симич тримав «Паркер», затиснувши в кулаці, немов різець, і писав, налягаючи на ручку плечем і деручи папір. Я не бачив, що саме він творив, але, написавши якийсь шматок чи фразу, він, замахнувшись ручкою, завмирав, ворущачи губами, перечитуючи. Дочитавши до кінця, струшував головою, вигукував:

– Гарно!

І різким ударом, наче вганяв цвяха, ставив крапку.

Потім іще фраза і знову:

– Гарно!

І знову крапка.

Я із заздрістю споглядав це. Видно було, що працює упевнений у собі майстер. Мені було незручно його перебивати, але й стовбичити за його спиною також було якось безглуздо. Я кашлянув раз, удруге. Нарешті він мене почув, здригнувся, озирнувся.

– А, це ти! – І сказав нетерпляче: – Чого тобі?

Я сказав, що мені нічого не потрібно, я прийшов попрощатися й вислухати його побажання.

– Гаразд, – сказав він і глипнув на годинника. – У мене для тебе є сім з половиною хвилин.

– Симич! – заволав я, запинаючись від обурення. – Даруй, але це просто нахабство. Я тут через тебе не одну добу пропадаю, а в тебе для мене лише сім з половиною хвилин.

– Було сім з половиною, а зараз, – він знову глипнув на годинника, – лише сім. Але цього достатньо. І ти даремно лютуєш. Для тебе наша зустріч також буде корисною. Візьмеш із собою «Велику зону».

– «Велику зону»? – здивувався я. – З собою в Мюнхен?

– Та не в Мюнхен, а в Москву дві тисячі... якого року? Сорок другого? Ось туди й візьмеш.

– Як? Усі шістдесят брил?

– Шістдесят, – спохмурнів Симич, – я ще не написав. Мене занадто часто відволікають. Я написав лише тридцять шість.

– І ти хочеш, аби я туди, у майбутне, пер тридцять шість брил? Навіщо? Невже ти не віриш, що вони до того часу будуть надруковані?

– Звичайно, будуть, – підтвердив Симич. – Але я побоююсь, що вони там щось спотворять чи поправлять. А я хочу, аби все було точно.

– Це я розумію, – сказав я. – Але тридцять шість брил я просто не дотягну. У мене грижа, я й п'яти не подужаю.

– Ясна річ, – усміхнувся Симич самовдоволено. – Те, що мені під силу, іншим не до снаги. Але ось це ти, сподіваюся, подужаєш.

Він відчинив пластмасову коробочку й витяг із неї тоненьку, завбільшки з долоню, чорну пластинку. Це був звичайний флопі-диск від домашнього комп'ютера, але, очевидно, з великими можливостями.

– Ось, – усміхаючись, сказав Симич. – Усі тридцять шість брил. Не надірвешся.

– І що я з цим там робитиму?

– Цього я не знаю, – зітхнув Симич. – Це залежить від того, що там. Якщо все це опубліковано, вичитаєш і звіриш на помилки...

«Хрін тобі! – вирішив я подумки. – Вичитувати тридцять шість брил для мене (я читаю повільно) – це рік праці, а я їду не більше як на місяць...»

– Якщо помилок немає, здай диск у музей Карнавалова...

– А якщо музею немає? – запитав я з обережним ехидством.

– А якщо немає, – розгнівався він чи то на мене, чи то на невдячних нащадків, – значить, там досі правлять заглотики. Тоді ти... – Тут він весь просто-таки затремтів, закрокував по кімнаті... – Тоді ось що. Знайди якийсь майбутній комп'ютер, встав у нього цю штуку, роздрукуй якомога більше примірників і розповсюджуй, розповсюджуй це, і чим ширше, тим краще. Просто роздавай направо і наліво. Нехай люди читають, нехай знають, ким насправді є зажерливі їхні правителі.

– Симич, – сказав я тихо. – Ну, а як же я буду розповсюджувати? Адже якщо там досі правлять заглотики, вони ж мене заарештують, а можливо, навіть і розстріляють...

Це я висловив вкрай необережно. Я ще не закінчив фрази, а він уже побуряковів, стиснув кулаки й затрясся.

– Молодий чоловіче! – заgrimів він так, що навіть шибки задеренчали. – Соромно, молодий чоловіче! Росія гине! Зажерливі заглотики уже хрускотять кістками половини світу, потрібні жертви, а ви все клопочетесь за себе.

Утім, бачачи мое зніяковіння, він швидко змінив гнів на милість.

– Ну, гаразд, – сказав він, – гаразд. Слабкість духу – це вада, притаманна багатьом людям. А в тебе це тому, що в Бога не віруеш. Коли б ти вірив у Бога, то знав би, що страждання зміцнюють наш дух і очищають од скверни. І ти б знав, що земне наше життя – тільки тимчасова прогулянка, зате там відпочинок од усього і вічне блаженство. Подумай над цим. А тепер ідь... Ага, зовсім забув. Ось тобі записка. Візьми її з собою також і там передаси кому треба з рук у руки. Але не здумай розгорнути і прочитати.

З цими словами він вручив мені цупкого конверта з сургучевою печаткою. На конверті великими літерами було написано:

МАЙБУТНІМ ПРАВИТЕЛЯМ РОСІЇ

– Лео! – погукав він.

Тут-таки у дверях з'явився Лео, одягнений просто, у джинсах і майці, яку американці називають «ті-шерт». На майці був зображений Симич.

– Лео, – сказав Сим Симич, кивнувши на мене, – він іде. Проведеш його до монреальського большаку.

– Симич, – сказав Лео доволі розв'язним тоном, – а може, він пообідає з нами і потім поїде?

– Цього не потрібно, – рішуче заперечив Симич. – Пообідає в літаку. Нічого час витратити.

Уранці наступного дня я повернувся до Мюнхена й лист майбутнім правителям викинув

у сміттевий бак. Але флопі- диск залишив, сам не знаю навіщо.

Тривалі проводи

Не знаю, як у інших, а в нас, у росіян, заведено прощатися довго і всерйоз. Чи йде людина на війну, чи вирушає в мандрівку навколо світу, іде в сусіднє місто в кількадечне відрадження чи, навпаки, у село до родичів, її проводжають довго і ґрунтовно.

Поет сказав: «...І щораз навіки прощайтесь, коли йдете лише на мить».

Саме так ми й чинимо. Скликаємо гостей, п'ємо, проголошуємо тости за тих, хто від'їжджає і хто залишається. Перед виходом із дому заведено на хвилюк присісти й помовчати. А потім на вокзалі, на пристані чи в аеропорту ми довго цілуємося, плачемо, проголошуємо дурнуваті напучування й махаємо руками.

У нашому домі було заведено, що, коли хтось від'їжджав, мати не підмітала підлоги доти, доки від того, хто відбув, не приходила телеграма про благополучне прибуття на місце.

Може, хтось це вважає дикунством, але мені весь цей ритуал, замішаний на столітніх традиціях і звичках, подобається і здається наповненим високим змістом. Бо ми ніколи не знаємо, яке з наших прощань виявиться останнім.

«...І щораз навіки прощайтесь, коли йдете лише на мить».

Коротше кажучи, проводи ми влаштували по-чесному. З млинцями, ікрою, шампанським і горілкою. Народу всілякого, російського і неросійського, набилося стільки, що сиділи мало не по двоє на одному стільці. Звісно, ми нашим гостям нічого ні про терміни, ні про напрямок моєї подорожі не казали, але поводитися так дурнуvато, загадково й багатозначно, що прибулі мимоволі здогадувалися, що я чи то збираюся перетнути на повітряній кулі Атлантичний океан, чи то провести певний час серед африканських повстанців.

Усі ці здогади я не заперечував і не розвінчував, що породило ще більш дурнуvаті припущення, разом із таким, що я хочу замкнутися вдома і, не подаючи ознак присутності, писати новий роман.

Серед гостей був і Руді, який (я мушу це відзначити особливо) поводиv себе найделікатнішим чином, не видавши ні словом, ні натяком своєї усвідомленості.

Слід сказати, що проводи пройшли добре, хоча деvщо й затяглися. Останнього гостя ми виштовхали за чверть на третю ночі, а вже о чверть на сьому ранку дружина розбудила мене.

Можете собі уявити мій стан, коли я, ні на грам ще не протверезілий, страждаючи від головного болю, печії та відригу, волік до машини валізу, напхану подарунками моїм передбачуваним друзям-нащадкам.

Дружина забігала наперед, проклинаючи мене, що я йду надто повільно, і мені вдалося дещо дивним, що вона так квапиться мене спровадити. Добре їй казати, коли в неї в руках був лише маленький чемоданчик типу дипломат, у який я наспіх вкинув те, що знадобиться найближчим часом: майки, труси, шкарпетки і всілякі речі, якими голяться, причісуються, стрижуть нігті та чистять зуби.

Власне кажучи, часу в нас було достатньо, але, коли ми допленталися до машини, виявилось, що напередодні я забув вимкнути фари й акумулятор здох. Викликали таксі, але біля самого аеропорту влізли в затор: поліція перекрила дорогу через зіткнення двох автобусів.

Коротше кажучи, в аеропорт ми потрапили, коли посадка уже закінчувалася.

Мене так нудило, що, підіймаючи валізу на вагу, я мало не впав. А коли працівниця «Люфтганзи» запитала, яке мені виписати місце, Rauchen oder nicht rauchen[8 - Rauchen oder nicht rauchen – для курців чи тих, хто не палить (нім.)], я сказав «раухен» і так дихнув на неї, що вона, на мою думку, на деякий час впала в коматозний стан. Поліцейському, який мене обмацував, також, як мені здалося, стало трохи зле, бо він, виконуючи свій службовий обов'язок, дуже старанно від мене відвертався.

Лице в ілюмінаторі

Літальний наш апарат зовні розглянути я не встиг. Не лише тому, що часу не було, але й тому, що пасажирів входили в нього через висувний коридор, який буває тепер у всіх сучасних аеропортах.

Усередині це був літак як літак: крісла, ремені, ілюмінатори й стюардеси.

Пасажирів було небагато. Людей десять-дванадцять чи п'ять-шість (у мене в очах усе двоїлося).

Я зайняв місце біля вікна, переступивши через коліна прищуватого молодика. Обличчя його, незважаючи на те, що він був у великих темних окулярах, мені вдалося знайомим, але я не надав цьому жодного значення. Коли я буваю з похмілля, принаймні половина людей, що їх зустрічаю, здаються мені знайомими.

Прилаштувавши дипломат у ногах, я подивився у вікно. Там відбувалися звичайні

передполітні приготування. Люди в синіх комбінезонах щось там оглядали й заправляли, а один із переносною рацією і в навушниках із кимось говорив у мікрофон.

Здається, я задрімав.

Коли я вперше отямився, наш фантастичний драндулет уже плив, похитуючись, по рульовій доріжці.

Зупинився, рушив, знову зупинився.

Я поглянув в ілюмінатор і визначив, що ми перебуваємо в центрі доволі довгої черги літаків, котрі очікують дозволу зайняти своє місце на злітній смузі. Попереду черга загнулась праворуч, тому я міг бачити машини, які йшли попереду. Першими йшли два літаки «Люфтганзи», потім «Аліталія», за ним літак ізраїльської компанії «Ель Аль», потім болгарський «Ту-154», англійська «Каравелла» і ще один німецький «боінг». Коли ж нарешті і ми повернули, я побачив, що безпосередньо за нами, припадаючи до землі дельфінячим носом і наче приношуючись до нашого сліду, рулює гордість радянського «Аерофлоту» – «Іл-62», бортовий номер 38276.

Попри загальне через вживання алкоголю погіршення пам'яті, я цей номер запам'ятав без труднощів. Перша частина числа множиться на середню цифру, виходить простий добуток: $38 \cdot 2 = 76$. Щоб не запам'ятати таке, треба вже зовсім бути маразматиком, а я ним, слава Богу, ще не став.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (<https://www.litres.ru/volodimir-voynovich/moskva-2042/?lfrom=362673004>) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

Сноски

1

Reisburo – бюро подорожей (нім.).

2

Prima – чудово (нім.).

3

Ich verstehe sie nicht – Я вас не розумію (нім.).

4

Зільберович, як чимало емігрантів, користується мовою, забрудненою спотвореними словами місцевого лексикону: car – автомобіль, highway – автострада, exit – виїзд, mile – миля, shoulder – взагалі плече, але в цьому контексті узбіччя, follow – слідувати за кимось.

5

Увага!!! Приватна власність! Прохід суворо заборонений! Порушники будуть покарані!
(англ.)

6

Slippers – домашні капці (англ.).

7

Just a moment – хвилиночку (англ.).

8

Rauchen oder nicht rauchen – для курців чи тих, хто не палить (нім.).